10 kop.

78175

«LOOMINGU» RAAMATUKOGU

KORNEL FILIPOWICZ

Antikangelase päevik

Nr. 44 1966

„LOOMINGU" RAAMATUKOGU
Nr. 44 (468) 1966

KORNEL FILIPOWICZ

Antikangelase päevik

POOLA KEELEST TÕLKINUD
NORA KAPLINSKI

KIRJASTUS „PERIOODIKA"
TALLINN

T (Poola)
F36

Originaali tiitel:
Kornel Filipowicz
Pamiętnik antybohatera
Czytelnik. 1964
[Warszawa]

KORNEL FILIPOWICZ

on sündinud Tarnopolis 1913. aastal. Aastail 1936—1939 töötas ta ajakirja «Nasz Wyraz» kaastöölisena. 1947. a. avaldas ta oma esimese jutustustekogu «Ükskõikne maastik». Sellele järgnes talupoegade partisanivõitlusele pühendatud kaheköiteline romaan «Teadus kodumaast» (1949 ja 1955). Edasi on Filipowiczilt viimase kümne aasta jooksul ilmunud jutustused «Mu sõprade profiilid» (1955), «Pärast tormi» (1955), romaan «Tuvi tänav», jutustustekogud «Pimedus ja valgus» (1959) ja «Valge lind» (1959), lühiromaan «Provintsiromaan» (1960), «Antikangelase päevik» (1961), jutustustekogu «Mu sõber ja kalad» (1963), lühiromaan «Vang ja neiu» (1964) ja romaan «Härra Nietschke aed» (1965).

Tähtsaim koht Filipowiczi loomingus kuulub okupatsiooniaastaid käsitlevaile teostele.

Filipowiczi mõttemaailma iseloomustavad hästi tema enda sõnad: «Pärast Teist maailmasõda on maailm muutunud palju väiksemaks, ja see, mida tegid sakslased, ei ole varju heitnud mitte üksnes neile enestele, vaid kogu inimkonnale. Meie kõik tunneme end mingil kaudsel viisil süüdlastena, sest leidis ju see kohutav moraalsete ning ühiskondlike normide rikkumine aset samasse liiki kuuluvate olendite keskkonnas.» («Minu kahekümnendad aastad», 1963.)

N. K.

Antoine de Saint-Exupéry:

...Ja siiski, kui inimese elul pole väärtust, käitugem ikkagi nii, nagu oleks midagi, mis on inimese elust väärtuslikum. Ainult et mis?

«Ma olin parajasti X-is, kui sõda puhkes. See oli ilus koht mäe jalamil, kus ma juba kolmandat aastat järjest oma puhkuse veetsin.

Augusti lõpu poole olid peaaegu kõik suvitajad oma kohvrid pakkinud ja täiskiilutud ning juba hilinevate ronngidega minema sõitnud. Ma käisin kahel korral jaamas ja nägin, mis seal toimus. Ütlesin endale siis, et see, mida enamik inimesi teeb, ei pruugi sugugi olla targasti tehtud — ja jäin kohale.

Nõnda siis, viiendal või kuuendal septembril (elasin maantee lähedal puumajas, mille teisel korrusel oli palkon), pärast tund aega kestnud tulevahetust — selle aja istusin pererahva nõuandel keldris — nägin sakslasi. Nende relvastus, distsipliin, liikumine, orienteerumine — see kõik oli hämmastav; see oli midagi toredamat kui võidukas armee. Poolakad, keda ma varsti pärast seda juba vangidena nägin, olid midagi veel armetumat kui võidetud sõjamehed: nad olid muserdatud, hävitatud. Ma tahan seda kirjutades siiras olla ja ütlen, et nad ei äratanud minus isegi kaastunnet. Ma ei usu, et oleksin täiesti võimetu kaasa tundma. Aga nad olid lihtsalt vastikud. Vastikud, räbaldunud, räpased ja metsikud. Kaltsudes loomad. See on küll veidi julge võrdlus, aga mulle ei tule midagi paremat pähe. Olen ka kunagi sõjaväes olnud, aga ma poleks osanud kujutleda, et seesama munder, needsamad saapad, relvad ja varustus nii kergesti ning kiiresti oma väljanägemise ja mõtte kaotavad.

Järgmisel päeval pärast sakslaste tulekut leidis naabruses, ühes veel okupeerimata külas aset järgmine sündmus: kohalik naisõpetaja (nägin teda varsti pärast seda, kirjeldan kohe, kuidas ta välja nägi) peitis end kooli pööningule ja ootas seal mitu tundi sakslaste saabumist. Vallasekretärilt, kellel oli telefon, oli ta kuulnud, et nad lähenevad. Nii ta siis ootas pööningul ja valvas akna all, kuulipilduja käeulatuses. See oli, nagu rahvas hiljem rääkis, äsja Poola sõjaväes tarvituselevõetud püstolkuulipil-

duja RKM, kahekümne viie padruniliste magasinidega. Magasine oli neil kolm või neli. Kooli lähedal oli kahe võrkpallipostiga muruplats, seal oli ta õpilastega võimlemas käinud. Õpetaja pidas silmas koolimajast kauges kaares mööduvat maanteed, kus sakslased edasi-tagasi voorisid. Ümberringi oli vaikne, ei mingit sõjakära. Alles vastu õhtut keeras paar autot ja mootorratast palliplatsile. Sõdurid tulid mootorratastelt ja autodelt maha, suitsetasid ning asusid sööma. Ühes autos pandi isegi raadio mängima. Õpetaja pistis kuulipilduja toru tasakesi läbi tillukese, veidi kallaka pööninguakna ning hakkas laskma. Laskis, laskis, kuni kõik magasinid olid tühjad. Ja mõtelda: ta tulistas välja sada kuuli, ja tappis ainult kaks sakslast! Nägin teda järgmisel päeval: ta viidi minema lahtises autos. Tal oli seljas must, valgete täppidega kleit, ta suu oli kõveraks väändunud, nina all oli mingi tume plekk, üks silm oli kinni, nagu sihiks ta ikka veel, juuksed sorakil — justkui vette kastetud kana. Hull. Kas siis niimoodi näeb välja kangelane? Käigu põrgusse säärane kangelaslikkus! See oli jäle vaatepilt! Tema kõrval istusid, teine teisel pool, kaks saksa ohvitseri. Ühel olid kuldraamidega prillid. Mõlemal oli väga rahulik, inimese nägu ees.

Jäin X-i veel kaheks nädalaks, sest leidsin, et Z-sse tagasi sõita oleks esialgu mitmel põhjusel ebasoovitav. Ilmad olid ilusad. Käisin silla kandis jalutamas. Tee peal ostsin jaamakioskist ajalehe ja tulin ringiga jõekallast mööda tagasi. Istusin jõe äärde kännule, sinna, kus ma veel äsja olin supelnud, ja lugesin lehte. Algul oli leht seesama, mida ma enne sõja puhkemistki olin lugenud, mõne aja pärast muutis ta nime. Osa toimetuse liikmeid asus taas tööle, väites, et nad tahavad ka edaspidi ühiskonda teenida, anda informatsiooni sündmuste kohta ja teha teatavaks uute võimude korraldusi. Sõjakommünikeede, poliitilise informatsiooni ja ametlike teadaannete kõrval hakkas ajalehes ilmuma õpetusi, kuidas kasvatada küülikuid, kuidas kaitsta viljapuid talvekülma eest, anekdoote ja naljakesi; uuendati isegi filatelistide nurk. See leht oli küll endise paljuleheküljelise päevalehe vilets aseaine, ent ühtaegu siiski ka tõend, et teatud institutsioonid meie elus jäävad püsima, ehkki inimesed ja võimud muutuvad. Vaatamata sellele, et sõda veel kestis, liikusid juba rongid, töötas post, vallavanem oli ametis — näh! eile nägin isegi

leinarongi kirikust välja tulemas. Kõige tavalisemad külamatused, maeti üht vanaduse kätte surnud talupoega.

Istusin jõe ääres oma lemmikpaigas, lugesin lehte ning mõlgutasin mõtteid. (See oli madalavõitu vaikne jõelooge, igalt poolt paistis läbi selge vee puhas põhi.) Mõtlesin: sõjavägi võitleb sõjaväe vastu, üks võidab, kihutab teise minema, aga maa jääb ikka maaks. Sõda kestab veel, aga lõpptulemus on juba teada. Milleks küll sõda veel kestab? Päev-päevalt saabuvad teated ei jätnud enam mingeid kahtlusi. Kolm päeva pärast Bydgoszczit ja Krakovit langesid Radom ja Lodz. Järgmise kolme päeva jooksul piirasid sakslased Varssavi ümber ja tungisid Lvovi alla. Mitmel pool moodustusid saksa diviisidest tihedalt piiratud katlad; neisse surutud poola väeosade alistumine oli vaid aja küsimus. Allaandmise päev sõltus vastupanijate laskemoona hulgast. Imet ei juhtu.

X. asula oli tühi ning rahulik. Sakslased peatusid siin kaks päeva ja läksid siis edasi, sõitsid itta. Laskmist polnud kuulda, valitses vaikus. Kui keskpäeval jõe kaldal istusin, kostis sageli lennukipõrinat; lennukid lendasid väga kõrgel ja meie kant jäi neile vaid riivamisi teele. Vastu õhtut pöördusid nad lõunasse tagasi.

Ühel ööl, see oli just enne mu ärasõitu X-ist, ärkasin valju koputamise peale. Ma ei vastanud kohe, tegin, nagu magaksin; kuulatasin ja mõtlesin. Peremeest ei olnud kodus, ta oli sõitnud saeveskisse laudu tooma ja pidi seal ööbima, sest juba kehtis politseitund. Pererahva kuueteistkümneaastane poeg oli sõja puhkemise päeval skaudilaagris ja polnud teada, mis temast on saanud. Teritasin kõrvu; ukse tagant ei kostnud ühtegi häält ega mingit liikumist, aga varsti koputati uuesti.

«Kes seal on?» küsisin.

«Mina olen,» kuulsin perenaise häält, «palun tehke lahti.»

«Mis on juhtunud?»

«Ma seletan.»

Tõmbasin püksid ja tuhvlid jalga ja tegin ukse lahti. Ukse taga seisis perenaine. Ta hoidis rätikunurki rinnal koos. Ta sosistas:

«Mu poeg tuli sõjast tagasi ...»

«Siis on ju hästi.»

«Jah, aga palun tulge korraks alla ...»

Läksime alla nende tuppa. Hele elektripirn valgustas

tuba. Aken oli voodivaibaga kaetud. Kušetil lamas kuueteistkümneaastane poiss; ta magas, suu lahti, norskas ja liigutas keelt, nagu tahaks midagi ütelda. Nägu oli tal päevitunud ning must, laubal oli sinine muhk ja suu ümber katkilitsutud mädavistrikud. Seljas oli tal vist küll kusagilt sõjaväelao viimasest sopist väljatassitud vanamoeline kalevist munder. Mundri käised olid üles käänitud, ent ikkagi liiga pikad. Jäi mulje, nagu oleksid poisil mõlemad käed amputeeritud.

«Vaeseke, vaevalt jõudis pikali visata, kui juba magas . . .» sosistas perenaine.

«Las ta siis magab.»

«Aga ma ei tea, mida teha.»

«Mitte midagi. Pange talle erariided selga.»

«Aga . . .» Perenaine puudutas mu küünarnukki ja näitas kapi poole. Kapi taga nurgas, muide täiesti nähtavas kohas, seisis vastu seina toetatud vintpüss. See oli Esimese maailmasõja aegne pikk raske «Mannlicher», mida sõjaväes juba ammu enam relvana ei kasutatud. Seda tüüpi püssid kõlbasid veel ainult õppustel harjutamiseks.

«Äkki on ta laetud?» küsis perenaine ja vaatas mulle otsa. Ta pilgus polnud hirmu, vaid ainult uudishimu ja mingi tige, loomalik helk.

Avasin luku; rauas polnud laengut, ka padrunipesa ja padrunisalv olid tühjad. Sulgesin luku, vajutasin päästikule ja panin püssi nurka tagasi.

«Mida teha, härra? Andke mulle nõu.»

«Mida teha? Visake see rauakolakas minema. Seda pole kellelegi vaja,» vastasin mina. Kõige parema meelega oleksin sealt jalamaid tulema tulnud, et mul poleks mingit pistmist selle looga.

«Viskan minema? Aga kuhu? Oh, oleks mu mees kodus,» hädaldas perenaine püssi vaadates.

«Kas mina tean? Visake ta kusagile metsa või vette,» vastasin mina. Samas aga meenus mulle, et jõe sügavaimaski kohas paistab põhi. «Visake virtsaauku ja lõpp,» ütlesin juba kärsitult.

«Virtsaauku?» vaatas naine mulle otsa, ja taas märkasin ta pilgus, seekord juba selgesti, seda metsikut, vihast ning vaenulikku helki. «Virtsaauku?» kordas ta, kohendas oma rätti, astus kähku puhveti juurde, avas selle ukse, võttis sealt taskulambi ja pistis mulle pihku. Siis võttis räti peast ja laotas lauale. Ma seisin nagu tola,

taskulamp käes, ja vaatasin, mida naine teeb: ta tõstis püssi kohmakalt kahe käega üles, pani ettevaatlikult lauale ja hakkas hoolikalt räti sisse mässima. Vaatasin poissi: too magas ja liigutas huuli. Ta pidi küll surmani väsinud olema, et sai nii eredas valguses magada. Ma küsisin:

«Mida te teete?»

«Peidame püssi ära. Teie näitate mulle valgust,» kostis ta. Võttis püssi sülle ning tõukas ukse jalaga lahti.

Astusime õue. Öö oli külm ning pime. Proovisin lampi.

«Tasa! Ärge veel tehke valgust.»

Naine peatus keset õue ning kuulatas. Kusagil kaugel haukus peni. Ja siis oli kõik nii rahulik, nagu poleks siin maal mitte midagi juhtunud. Naine suundus puukuuri poole. Avas ukse ja ütles:

«Nüüd näidake valgust.»

Ta lükkas mingid roostetanud võrud, plekitükid ja lauad kõrvale. Nende all oli hunnik mustaks tõmbunud, pehkinud saepuru. Sellesse kraapis naine augu, pani püssi sinna sisse ja kattis saepuruga. Peale pani ta plekitüki ja türgioa kepid. Ma seisin ning jälgisin ta liigutusi, mis olid kiired nagu käppadega mulda kaapival loomakesel.

Siis läksin oma tuppa tagasi ja vaatasin kella. Kell oli neli. Ma ei heitnud enam magama, pakkisin asjad kokku ja tegin voodi üles. Siis istusin, tõmbasin suitsu ja mõtlesin. Sõda on lõppenud, algamas on midagi uut. Oleks mõttetus oodata seda, mis on tulemas, siin, rumalate ning primitiivsete inimeste keskel. Säärasel ajal ei tea kunagi, mida neilt võib oodata. Väga kergesti, endalegi teadmata kuidas, võib lasta end mõnda rumalasse vandenõusse mässida — pole muide tähtis, kummal poolel. Lugu vintpüssiga oli piisavaks hoiatuseks.

Kui valgeks läks, pesin end, sõin hommikust, jätsin perenaisega hüvasti ja läksin jaama. Esimese võimaliku rongiga sõitsin minema.

Oma korteri Z-s leidsin eest täiesti puutumatuna. Ainult kirjakasti oli üht-teist kogunenud. Kaks hilinenud, kuu aega tagasi saadetud postkaarti suvituskaaslastelt, kes avaldasid lootust, et me veel kunagi kohtume. Üks mu naistuttav Zakopanest tundis huvi selle vastu, kus ma viibin, ning väljendas muret mu saatuse pärast. See kiri oli kirjutatud päev enne sõja puhkemist. Siis veel riigiloterii prospektid neljalehelise ristikheina ja optimist-

like hüüdlausetega ja lõpuks veidi ärritatult sõnastatud meeldetuletus Grünbergilt järelmaksuga ostetud mööbli ning vaiba maksutähtpäeva kohta. Kuidas asjad ka ei kujuneks, ma võisin olla kindel, et tulevikus ei ole Grünberg enam nii pealetükkiv. Voorimehega jaamast koju sõites olin näinud paari juuti käesidemega, millele oli maalitud kuusnurkne täht. See tähendas, et juutide suhtes kehtisid juba mingid erimäärused; muidugi oli see kahtlase väärtusega vahetegemine. Mul oli juutide hulgas palju tuttavaid, mõnega ühendasid mind isegi teatud sõprussidemed — aga lõpuks ei läinud nende saatus mulle korda.

Avasin akna, sest toas oli umbne. Nentisin rahuldustundega, et kõik on omal kohal. Sõda oli käinud üle maa, aga mina olin sellest hoolimata elus ja terve ning viibisin taas oma asjade keskel; näe, siin on hutsuuli kilimvaibaga kaetud diivan, nurgas tugitool, mis pole küll nahaga üle tõmmatud, on aga väga mugav, moodne. Edasi nägus, pähklipuust vineeriga kaetud, klaasidega raamatukapp. Selles mõned raamatud, mida ma sageli sirvisin ja tahtsin, et nad oleksid mul alati käepärast: Gutenbergi «Entsüklopeedia», «Suur geograafia» ja «Ajalugu», sõnaraamatud ja statistilised aastaraamatud. Edasi ümmargune lauake, kaks väiksemat tugitooli. Põrandal karvane vaip. Seintel Stryjeńska reproduktsioonid. Akna all kirjutuslaud, sellel roosa abažuuriga lamp. Vastu seina toetub uus läikiv jalgratas. Neli kuud tagasi sundis üks ülihea suuvärgiga agent, kes kindlasti töötas protsentide alusel, mind peaaegu et väevõimuga jalgratta ostu avaldusele alla kirjutama. Pidin saama selle täieõiguslikuks omanikuks pärast kaheteistkümnenda osamaksu tasumist, see on 1940. aasta juunis. Ja näe, ma sain tema tegelikuks omanikuks palju varem. Samamoodi oli lugu peaaegu kõigi asjadega, mis ma olin endale hankinud, isegi raamatute eest oli mul vaid pool hinda makstud. Mõte sellele tegi mulle lõbu: see oli mu isiklik võit selles sõjas. Kontrollisin veel elektrit ja gaasi — mõlemad töötasid. Teadsin seda ajalehest; nüüd aga veendusin, et Stadthauptmanni allkirja kandev teadaanne kohaliku elektrijaama ja gaasivabriku käimapanekust vastas tõele. Ma panin teevee keema ja hakkasin kohvrit lahti pakkima.

Pärast lõunat läksin linna. Tänavaristidel seisid sõjaväesandarmid, plekkplaadid rinnal, ja korraldasid liiklust.

Ühele väljakule oli üles seatud valjuhääldaja, kust anti poolakeelseid kommünikeesid. Saksa relvastatud jõudude ülemjuhatus tegi teatavaks, et marssal Rydz-Śmigly on põgenenud Rumeeniasse ja et lahing Kutno all lõppes kahe Poola armee täieliku likvideerimisega. Nende uudistega läksin ma kohvikusse, kus kohtasin paari tuttavat viljakohvitassi ja miniatuursete kookide taga istumas. Mõned neist kandsid ohvitserisaapaid ja sõjaväepükse ega varjanudki, et nad alles paar päeva tagasi olid sakslaste sõjavangid. See, et neil põgeneda oli lastud, andis tunnistust sakslaste rumalusest. Sain teada, mida inimesed mõtlevad ja räägivad: kõik olid ühel arvamisel, et sõda kestab veel vähemalt aasta. Niipalju kulus nende meelest aega, kuni uimane Lääs oma seni veel rahuaegse tootmise ümber korraldab, reservid kasutusele võtab ning pealetungile asub. Kelle võiduga sõda lõpeb, selles ei olnud mingit kahtlust. Prantsusmaa koos Belgiaga, Hollandiga ja Inglise abikorpusega on tugev küllalt, et sakslasi Reini ääres kinni pidada, nii kaua kui seda nõuab Ameerika abi kohaletoimetamine ja dessantoperatsioonide organiseerimine Itaalias, Balkani poolsaarel ja Skandinaavias. Sakslaste lüüasaamine on niisiis vaid aja küsimus. Sakslaste saatuse üle otsustavad kaks jõudu: liitlaste dessantvägede löögid väljastpoolt ja ülestõusud okupeeritud maa-aladel, Poolas, Austrias, Tšehhoslovakkias, mis laostavad impeeriumi seestpoolt. Üks vanem eruohvitser, keda ma bridžiklubist tundsin, ütles: «Seni aga — valmis olla.» Ta mõtles seisukorda, milles pidid viibima kõik kodanikud, kes aga suutsid relva kanda. Keegi tähendas, et meie, poolakad, oleme ju kogenud vandeseltslased, võib isegi öelda, et see on meil pärilik.

Niisugused olid vestlused kohvikulaudade ümber, kus ühtaegu hakkas õitsema ka hangeldamine dollarite ja kullaga, veidi hiljem aga kõigega, mida vaid oskad kujutleda. Tehinguid tehti sularahata, kõneldi üksnes kogustest ning tähtpäevadest ja anti üksteisele aadresse; kokkulepitud komisjonitasu maksis müüja. Mina niisuguste asjadega ei tegelnud; olid veendunud, et pikemat aega sakslased musta turgu ei salli. Muide, inimesed käitusid sakslaste suhtes väljakutsuvalt: sosistati omavahel, pöörati pea ärritatult ära, irvitati ning müksati üksteist küünarnukiga. Vastik oli selline hoiak nõrkade, allaheidetud inimeste poolt. Ma loobusin kohvikus käimast.

Peatselt langes Varssavi, paar päeva hiljem alistus Hel ning kapituleerusid kindral Kleebergi väeosad, kui olid viimased padrunid välja tulistanud. Surmasaanute, vangilangenute ja sõjasaagi loetelud, mida ajaleht iga päev avaldas, pikenesid järjest. Sõda oli lõppenud. Veidi hiljem tühistati geograafiline termin «Poola», selle asemele võtsid sakslased kasutusele uue mõiste «Generalgouvernement». Selle territooriumi piirid, kus mul nüüd tuli elada, märkisin punase pliiatsiga oma «Suure geograafilise atlase» kaardile. Seda tehes mõtlesin riikide kuju püsimatusele ning muutlikkusele. Ma ei nentinud seda ilma kahjutundeta, sest olin siiski veidi kiindunud (või oli see harjumus, mis lõpuks teeb sama välja) selle maa nimesse ja väliskujusse, kus siiamaani olin elanud.

Ilmad olid ilusad. Sügis möödus aeglaselt. Päevad olid päikesepaistelised, soojad ja selged nagu klaas. Ainult ööd muutusid üha jahedamaks. Ühel hommikul otsustasin oma jalgratast kasutada ja külastada koolivenda, kellel oli väike aiamajand kaheksa kilomeetri kaugusel linnast. Olin teda kord tänaval kohanud; ta hõikas mind selja tagant ja ütles, et nüüd peame kõik üksteist abistama, ja kuna mul on jalgratas, siis võiksin teda vahel külastada. Sööme-joome natuke, arutame poliitikat ja tagasi sõites võtan pakiraamile paar kilo kartuleid ning üht-teist kartulikõrvast, et oleks midagi hamba alla panna. Pumpasin kummid täis, panin selga heleda sportliku ülikonna, päikeseprillid ette ja asusin tasapisi teele mööda puhast, öö järel veidi niisket asfalti. Jalgratas käis nagu kell. Sõitsin aeglaselt, tänavaristil peatas mind käeviipega äsja siin liiklust juhtima hakanud tumesinises mundris politseinik, et soomusautode kolonni läbi lasta. Need naasid idast, olid ehitud lillede, männiokste ja trofeedega — poola kiivrite, gaasimaskide ning ulaaniodadega, mille otsas lipendasid narmendavad vimplid. Üks auto vedas tervet siltide kollektsiooni: «Bilgoraj staarostkond», «Helena Strychacz — ämmaemand», «Zamości LOPP». Sõdurid olid päevitunud, hästi toidetud; need, kes siltide kollektsiooni vedasid, naeratasid meile, pealtvaatajaile. Siis tulid presendiga kaetud tankitõrjekahurid ja lõpuks ohvitseride maastikuautod. Karges hommikuõhus lõhnas imalalt sünteetiline bensiin.

Kolonn sõitis mööda, politseinik tegi poolpöörde ja näitas mulle valges kindas käega, et tee on vaba. Ma vajuta-

sin pedaalile ja hakkasin liikuma. Pöörasin vasakule, sõitsin piki kloostri müüri, siis mööda turu poole viivat kitsast tänavat. Suured kivimajad tänava lõpus varjasid päikest ja valgus langes madalalt külje pealt. Inimesed ja esemed paistsid seetõttu nagu akvaariumis, otsekui mingis teises keskkonnas, kus valguskiired teisiti murduvad. Tundsin seda linna juba lapsest saadik, ja tõtt öelda, kui olin millessegi kiindunud, siis vahest ainult müüridesse, õhku ja puudesse, mis meie linnas nii lopsakalt kasvasid. Majad vasakul heitsid asfaldile musta, jaheda varju. Möödusin kõnniteed pühkivast kojamehest, siis nunnast, kel oli peas suur valge tanu ja kes tippis piki müüri lühikeste sammukestega, justkui liiguks nähtamatuil rattail. Lähenesin kiiresti turuplatsile, olin juba tänavasuudmes — kui äkki . . .

Kuulsin pidurite kriiksumist, vajutasin pedaali tagasi, peatusin ja nägin enda ees sõjaväeauto kapotti. Mõlemal pool avanesid sõiduki uksed, kummastki väljus üks SS-lane. Üks neist peatus, teine astus minu juurde ja lõi mind näkku, enne vasakult, siis paremalt poolt. Ta käratas:

«Ach, du polnischer Trottel!» [1]

Kukkusin koos rattaga kõnniteele. Kuulsin kahekordset uksepaugatust, ja auto sõitis minema. Need sündmused järgnesid üksteisele nii kiiresti, et mulle jäi mulje, nagu oleks kõik toimunud samal hetkel. Juhtrauda kergitades märkasin, et mul on sõrmenukid marraskil, need kohad hakkasid kiiresti veritsema. Võtsin taskuräti ja sidusin ümber sõrmede. Üks mees ütles:

«Litsipojad . . .»

Punetavate põskedega nunn lausus tasa:

«Te saite viga, härra. Minge nurga peal apteeki ja pange haavadele joodi peale.»

Inimesed, kes mulle kaasa tundsid, olid vastikud ja vihastasid mind. Oleksin rõõmustanud, kui nendega järgmisel tänavanurgal oleks juhtunud sama mis minuga. Vaatasin oma pükse ja nägin põlve kohal kolmnurkset auku, kust paistis veriseks kriimustatud nahk. Võtsin kuuerevääri alt vedrunõela ja tõmbasin rebenenud riide servad kokku. Siis pöörasin ratta ümber, istusin sadulasse ja asusin tagasi koduteele. Sõitsin nüüd aeglaselt,

[1] Ah sina poola molkus! (Saksa k.) Tõlk.

olin valvas ning ettevaatlik. Mu käed ja jalad värisesid kergelt, lihased olid kanged, aga ma valitsesin end. Tänavaristil seisev politseinik andis mulle märku, et tee on vaba. Kui ma temast möödusin, paistis mulle, nagu oleks ta väga tähelepanelikult mu nägu uurinud. Märkasin, et mul ei ole enam päikeseprille ees. Kurat nendega.

Kodus pesin end ja tupsutasin haavu joodiga. Tõmbasin pidžaama selga ja viskasin end diivanile pikali. Panin suitsu ette, et rahuneda, ja jäin mõtlema. Kõigepealt esitasin endale küsimuse: mida nüüd edasi teha, et kindlustada oma isiklik julgeolek ja varanduslik seisund? See tähendab: elada ja jääda siia tuppa oma mööbli, raamatute ning muude esemete keskele. Välja arvatud see natuke, mis mul oli veel järel kolme kuu palgast, ei olnud mul mingisuguseid reserve. Ja kui olekski olnud paberzlotte, mida nendega enam peale hakata? See raha, mis paistis olevat nii tugev ning kindel, mida alles äsja nii raske oli saada, kaotas päev-päevalt väärtust, ja varsti pole ta enam muud kui tühi paberipraht. Rahaga juhtus seesama mis sõjaväe, valitsuse ning inimestegagi, kes alles äsja olid midagi olnud ja tähendanud. Kas osta viimase raha eest kulda ja dollareid ning lasta need käiku? Mul oli liiga vähe kapitali, et elada protsentidest, mida andsid vahetusoperatsioonid. Pealegi oli see ohtlik amet; ma olin veendunud, et sakslased ei laseks mul seda kaua pidada. Aga kui asuda mõnele niisugusele tööle, millega kuulen oma tuttavaid tegelevat: mitmed neist töötavad tellisetehastes või kivimurdudes, üks, nagu räägitakse, olevat hakanud trammikonduktoriks, teine raudteelaseks; ülikooli assistent töötab kelnerina ja endine staarost müüb kioskis sigarette. Mina olen majandusteaduse magister, viimati oli mul hea koht tööstuses, olin ühe pealinna lehe korrespondent. Olin midagi — kas nüüd siis peaksin olema mitte midagi? Või põgeneda välismaale, nagu seda mõned veel teevad? Põgenemine iseenesest on juba liiga suur riisiko, ja peale selle kõik muu — täielik teadmatus. Kui kaua sõda kestab? Üks tuttav ütles kord kohvikus, et ta pigem teeskleb kogu sõja vältel tumma, kui lausub üheainsa sõna saksa keeles. Tore jutt küll. Kuu-paari pärast, kui häda juba pigistab, hakkab ta teenistust otsima ja kõik hingevaevad kaovad. Kangelasi ei ole. Või mine tea, vahest siiski on; igal juhul pole minul kangelase kvalifikatsiooni. Armee, kes pidi kaitsma minu kodumaad ja

mind, kaotas sõja. Võitjad okupeerisid mu maa. Ma kuulun nende hulka, kes sõja kaotasid, ja pean alistuma neile, kes nüüd maad valitsevad. Leidub muidugi hulle, kes tahavad veel vastu panna. Enamik neist hukkub, ja koos nendega hukkub ka nende kangelaslikkus. Kui üksikuil «kangelastel» õnnestubki sõda üle elada, siis unustatakse nende kangelaslikkus kiiresti. Niisugune on nende saatus. Nii on ajaloos alati olnud. Ent peatume veel hetkeks: oletame, et ma tahan jätta oma nime ajalukku. Selleks, et sinna «kangelasena» kandideerida, peaksin korda saatma mingi täiesti erakordse teo. (Ma ei räägigi sellest, et mõiste «kangelaslikkus» on minus alati esile kutsunud kujutluse puuduliku mõistusega olendist.) Ja lisaks sellele peaks mul veel olema tohutu palju õnne, et ajalugu mu kangelasteo registreeriks. Väljavaated on enam-vähem samad kui loteriil võita. Oletame, et minule saab see õnn osaks. Jääb järele veel üks põhiline takistus: ma ei tunne absoluutselt mingit vajadust oma elu ohtu seada ainult selleks, et saavutada kuulsust pärast surma . . .

Mul hakkas lõbus; liigutasin end diivanil, et suitsu võtta, ja tundsin äkki põlves teravat, kõrvetavat valu. See sunnik võib mul veel halvaks minna. Ma tõusin, tegin endale külma kompressi ja heitsin taas pikali. Panin suitsu põlema ja vaatasin aknast välja, kust paistis vastas asetsev kivimaja. Päike valgustas ta halle, pudenenud krohviga seinu. Palkonil istus eideke, jalad teki sisse mähitud, ja vaatas läbi raudvarbade alla tänavale. Vahel ta pööras pead ja vaatas tumeda tühja korteri sügavusse. Juba hulk aastaid olin seda eidekest palkonil näinud; sooja ning selge ilmaga toodi ta välja päikese kätte. Talveks ta kadus. Igal kevadel olin veendunud, et nüüd on ta surnud, — aga eideke ilmus taas — ikka samasugune: tilluke, kuivetanud, hävimatu.

Suurem osa inimesi meie maal tahab muidugi, et sakslased sõja kaotaksid. Ei ole aga sugugi kindel, et nad kaotavad. Ei ole inimest, kes võiks selles suhtes, veel vähem aga mu enda tuleviku suhtes midagi garanteerida. Kellelgi pole õigust minult kangelaslikkust nõuda; kellelgi pole õigust minult nõuda, et ma elu lõpuni oleksin konduktor, jooksupoiss või ekspediitor transpordiäris — see tähendab mitte keegi. Minu elu, minu tervis on ülim vara — ja kõik. Kellelgi pole õigust sellele vastu vaielda. Ma tahan elada, tahan hästi elada ja midagi olla. Tahan

olla kindel selles, et mind ei jälitata, ei häbimärgistata ega kohelda kui alamat liiki olendit. Mul ei ole solidaarsusetunnet kannatajate ning märtritega; ma jälestan neid.

*

Kas sain sigadusega hakkama? Võib-olla, kuid toimisin targasti. Sellele ei saa keegi vastu vaielda. Kaks aastat on möödas, need kaks aastat, mida mu kohvikututtavad lootsid hangeldades, tühje jutte jahvatades või, nagu üks mu tuttav ähvardas, maanteel kive toksides üle elada. Ja vaat kuidas näeb välja praegune Euroopa: Prantsusmaa on löödud ning alistatud, sakslased on okupeerinud Taani, Norra, Jugoslaavia ja Kreeka. Prantsuse, Belgia ja Tšehhi terasetehased toodavad tanke ning relvi. Kogu Euroopa töötab Saksa sõjaväe heaks, kes liigub itta, murdes Nõukogude vägede vastupanu. Ma ei käi enam kohvikus, aga tööl puutun kokku inimestega, kes selle kahe aasta vältel pole midagi kaotanud oma ehtsast poola optimismist, mis annab muide tunnistust primitiivsest mõttelaadist. Need parandamatud optimistid toidavad end pettekujutlustega: mingid pisikomplikatsioonid, ajutine seisak pealetungil (vastane ju kaitseb end veel), ajutine ebaedu Aafrikas, mõni selgusetu situatsioon Venemaal — selles kõiges tahetakse näha lõpu algust. Kuulatakse raadiot, antakse käest kätte ajalehti, sepitsetakse vemmalvärsse ja pannakse kaarte välja. Inglismaa pole kunagi ühtki sõda kaotanud! Ameerika valmistub aeglaselt, kuid süstemaatiliselt! Venemaa tõmbab samal ajal Saksa väed oma jäisesse sisemusse, et need siis alla neelata, nagu ta tegi 1812. aastal Napoleoni vägedega! Sääraseid jutte kuulen ma iga päev. Noored aga tegutsevad põranda all, ulavad relvadega ringi, mängivad partisane. Nad on ülbed ning rumalad, uhkeldavad säärsaabastega mööda linna, et siis läbipekstult, sagris ja räpastena rännata saksa koonduslaagritesse või linna taha saviaukudesse. Need aga, kes vabadusse jäävad, mängivad kangelast edasi. Vastasmajast, korterist, kus elab eideke, viidi äsja ära kolm noort — kaks poissi ja üks tüdruk. Paar nädalat polnud eidekest näha, mõtlesin juba, et ta on surnud. Aga näe, täna — on ilus päikesepaisteline ning isegi soe novembripäev — nägin teda taas oma punutud tugitoolis istumas. Pean ütlema, et tervitasin teda lausa rõõmuga: tere päe-

vast, eideke! Sina tead, mis elu väärt on. Sina tead kõige paremini, et iga päev — see on su troon, su pudruportsjon, klaas teed ning riivitud õun. Ja selle nimel maksab elada!

*

Sügistalvel oli mul ebameeldiv vahejuhtum, kuid pean end õnnitlema, et tulin sellest terve nahaga ja isegi kasudega välja, kuivõrd ma kindlustasin oma positsiooni majaelanike hulgas. See juhtus nii: ühel õhtul olid mul mõned külalised, kaks sakslast ja kaks sümpaatset daami. Kuulasime heliplaate, jõime natuke, mitte palju. Ma vältisin sedasorti läbikäimist, pidin aga siiski kord ühe õhtu korraldama; mu positsioonile büroos oli see tingimata vajalik. Järgmisel hommikul, kui ma tööle hakkasin minema, sain lumepalliga kuklasse. See tuli nii ootamatult, et mulle tundus esimesel hetkel, nagu oleks mind tabanud revolvrikuul. Aga kohe kuulsin kiledaid lapsehääli:

«Volksdeutsche! [1] ... Volksdeutsche! ...»

Minust lendas mööda teine pall ja jäi seina külge pidama. Vastikult külm nire voolas kaela mööda särgi alla. Läksin tänavale ja astusin tagasi vaatamata kümmekond sammu. Siis pöörasin välkkiirelt ümber — ei näinud aga kedagi. Keerasin järgmisest välisuksest sisse, seisin trepikojas ja panin suitsu põlema. Kui ma viivu pärast ettevaatlikult tänavale piilusin, nägin oma kiusajaid: need olid, nagu ma olingi arvanud, kojamehe lapsed. Nad pistsid pea meie uksest välja, vahtisid aga vastassuunas.

Paar päeva hiljem korraldasin asja nii, et kohtasin kasiinos sakslast, kellest teadsin, et ta töötab Kriminalpolizeis, ja palusin temalt üht teenet. Seletasin talle, kuidas ma seda kujutlen. Ta kuulas mu jutu ära ja patsutas mulle õlale:

«Varem või hiljem lööb teis kaval poola loomus välja. No olgu. Aga mis mina selle eest saan?»

«Kaks kilo maavorsti ja Baczewski originaali.»

«Oota sa, schwarzhändler [2]!» ütles ta ja ähvardas mind sõrmega. «Hästi, saab tehtud.»

Pärast kojamehe areteerimist vaevasid mind mõnda aega veel kahtlused. Areteerimine ise läks väga libedasti ning kähku. Läbiotsimisel leiti kilo seadusevastast vasika-

[1] [Välismaal elav] sakslane (saksa k.). Tõlk.
[2] Spekulant (saksa k.). Tõlk.

liha, millega kojamees, nagu muide kõik kojamehed, hangeldas; ära võeti ka «Ristirüütlid» ja veel mõned poola raamatud. Esimene osa minu plaanist õnnestus oivaliselt. Nüüd pidi järgnema teine, tunduvalt raskem osa.

Ülejärgmise päeva hommikul tööle minnes astusin kojamehe naise juurde sisse. Lapsed pugesid, niipea kui mind nägid, teki alla peitu, kojamehe naine puhkes nutma.

«On see tõsi, et teie mees on areteeritud?»

«Jeesus Maria, ja mille eest küll? Mille eest?»

Ma istusin toolile ja ütlesin:

«Tänapäeval pole areteerimiseks palju tarvis. Keegi kandis teie mehe peale viha, kaebas, ja sellest aitab. Te ju teate, mis ajad praegu on. Aga see on ise jutt. Ma tulin selleks, et teid kuidagi aidata.»

«Armas jumal, kui see ainult võimalik oleks, küll mu mees...»

«Ärge ennast ärritage ja kuulake mind, palun: ma ei suuda palju teha. Mul ei ole seal tutvusi. Aga ma katsun kedagi leida...»

Umbes selles vaimus alustasin oma juttu kojamehe naisega. Tegin seda äärmise vastumeelsusega, end seejuures südamlikuks sundides. Naine tihkus peaaegu vahetpidamata. Ta oli kole inetu, väike, kõhn, soonilise kaela ja hõredate juustega. Temaga rääkides ei vaadanud ma talle otsa. Püüdsin lastele naeratada, kes lamasid jubedas, räpases voodis. Voodi kohal rippus ovaalses raamis Kristus, kes koos apostlitega sammus põllupeenart pidi läbi rukkivälja. Põllul õitsesid rukkililled. Selges taevas oli näha lõokesi. Ütlesin veel kord, et teen, mida suudan, aga et midagi kindlat ma ei või lubada.

Möödusid veel mõned päevad täis kahtlust. See oli mulle väga raske aeg. Kartsin, et sakslane mängib siga, kartsin enda pärast, kõige pärast. Lõpuks kuulsin ühel õhtul uksekella helinat ja nägin kojameest. Tal oli habe aetud, juuksed kammitud, suu naerul. Ta pani lauale kaks viinapudelit ja pakkis paberi seest välja singi, hane ja veel mingid vorstid.

«Mis see on, härra Rubiś?»

«See on teile, härra...»

«Ei, härra Rubiś. Selle pakite kõik jälle sisse ja viite tagasi...»

«Aga härra, see läks teil ometi kõvasti maksma...»

«Läks maksma küll, aga mitte raha, vaid tervist ja

enesealandamist, käimist ja palumist. Tegin seda ainult teie heaks. Mul ei ole «seal» mingeid tutvusi, seepärast polnud see mul kerge. Tegin seda ainuüksi teie, teie naise ja laste pärast. Saate aru?» ütlesin ma kaunis ebaviisakal toonil. Kojamees ei osanud selle peale midagi öelda.

«Võime teie terviseks kumbki ühe klaasi tühjendada,» ütlesin ma hetke pärast sõbralikult, nagu oleks mul temast kahju hakanud.

Kojamees tõttas klaase täitma, jõime kumbki oma klaasi tühjaks ja ajasime viivu juttu. Siis ütlesin, et mind ootab kibekiire tasuline töö, et pean tõlkima saksa keelest poola keelde ühe artikli humala kasvatamisest, ja saatsin oma ohvri koos hane, viina ja lihakraamiga uksest välja. Niipea kui ta oli läinud, hingasin kergendatult. Viskasin end pikali ja panin suitsu põlema. Aktsioon, mille ma oma rahu ning julgeoleku huvides ette olin võtnud, oli närvesööv, aga see tuli lõpule viia. Lapsed on rumalad, omast peast ei mõtle nad midagi välja. Võisin kujutleda, mida majas minust kõneldi! Nüüd näitasin ennast päästjana, hea inimesena, ja mis kõige tähtsam — omakasupüüdmatuna. Nüüd lõpeb keelepeks. Kõige rohkem võib mind pidada salapäraseks meheks, võib-olla isegi sääraseks, kes töötab organisatsiooni heaks. Pole viga. See mäng oli hästi mängitud. Antud juhul õppisin ka iseennast uuest küljest tundma: nägin, et võin olla üsna hea näitleja. Seda võib veel kunagi tarvis minna.

*

Nõnda siis muutus mu elu taas rahulikuks ja läks nüüd oma tavalist rada. Ma revideerisin ka oma suhteid sakslastega, sest jõudsin arusaamisele, et teen targasti, kui ma oma sõprusel nendega ei lase liiga kaugele minna. Viimasel ajal on sakslaste sõjaline positsioon Euroopas ning Aafrikas veidi kõikuma löönud. Ei, «kõikuma löönud» oleks liialdus öelda; ütleme, et see on veidi komplitseerunud. Optimistid muidugi võidutsevad juba; mina jään edasi skeptikuks. Lõpuks võib ju soostuda, et uued partnerid selles suures mängus, Venemaa ja Ühendriigid, näivad olevat sakslastest tugevamad ning paremini organiseeritud.

Äsja oli mul huvitav kohtumine. Kui ma paar päeva tagasi Stadtkasinos, kus ma vahel käin, lõunat sõin, jäi

mu laua juurde seisma üks SS mundris sõdur. Ta lõi kannad kokku ja küsis valju häälega:

«Kas tohib?»

«Palun võtke istet.»

«Tänan,» vastas SS-lane, tegi poolpöörde, võttis rihma vöölt, sineli seljast ja riputas varna. Ma räägin saksa keelt täitsa korralikult — selle kolme aasta jooksul olen, muide, kõvasti harjutanud, et omandada õiget aktsenti — sõdur aga tabas nähtavasti midagi mu hääldamises, sest ta küsis:

«Kas te juhuslikult ei ole pärit Memel-Gebietist? Mul on tunne, nagu oleksime juba kusagil kohtunud?»

«Ei, ma olen Volõõnia sakslane,» kostsin mina, sest Baltimaade teemal ei oleks ma osanud kuigi palju rääkida. Lõpetasin just supi söömist ja mul polnud seni juhust olnud lähemalt uurida meest, kellega rääkisin. Ka ei ole mu nägemine kõige parem. Tänu sellele väikesele veale vabastati mind sõjaväest, sain kategooria «C» ja võisin septembriavantüürist kõrvale jääda. Pühkisin salvrätiga suu puhtaks, tõstsin pilgu ja nägin nüüd ta silmi. See oli toosama SS-lane, kes mind kolm aastat tagasi näkku oli löönud.

«Ah, seda ma tahtsingi ütelda. Ilus maa, eks ole?» ütles ta minu vastas istet võttes.

«Ilus, aga metsik, barbaarne,» vastasin mina.

«Oo, teil on õigus. Sealt ma praegu tulengi. Meil on seal raskusi, suuri raskusi,» ütles ta melanhoolsel toonil. Ta võttis toidukaardi ja asus seda väga pikalt ning põhjalikult uurima. Ma ei tea, mida ta lootis sealt leida, sest kaardile oli märgitud ainult neli punkti: supp, teine roog, tee ja õlu. «Aga küll meie selle maa juba ära organiseerime, uskuge mind. Me rahustame ta ja loome seal korra. Sellest saab kord maa, kus mett ja piima voolab!» lisas ta elavnedes.

See mees ei tundnud mind ära. Sellal kui ta suppi sõi ja mina teist rooga ootasin, uurisin teda terasemalt. Nägin tema külmast kergelt punetavat nina, kitsaid huuli, mis supilusika ees avanesid, paljastades pikki, valgeid, mitmel pool kullaga plombeeritud hambaid. See mees oli puhas, habe aetud, uus munder lõhnas lao ja veidi vanamoelise kölnivee järele. Ma ei tundnud selle inimese vastu viha. Ma ei tundnud midagi; olin täiesti ükskõikne. Kuigi oleksin tegelikult pidanud talle tänulik olema. Lõ-

puks oli ju tema see mees, kes tegi minust selle, kes ma olen; tema vajutas mu peale kodakondsuse pitseri, mis võimaldas mul kolm aastat rahus elada. Ta ei teadnud seda. Ja ta ei teadnud ka seda, et kui sakslased peaksid kord sõja kaotama, siis jälestan ma neid, põlgan ning vihkan neid.

Jätsin puhta, lõhnava sõduri õllekruusi taha istuma ja läksin välja. Ilm oli kergelt udune. Suur kahvatuoranž päike laskus läände. Külm võttis võimust.

*

Möödunud aasta oli mulle ränk; ta venis võimatult, iga päev tõi närvesöövaid sündmusi. Mitte sellepärast, et ma veel lootsin sakslasi võitjatena näha — seda ma ei arvestanud ammu enam. Mulle võidakse ette heita, et kunagi, mitte kuigi kauges minevikus ma ju ootasin nende võitu. Esiteks — see oli kolm aastat tagasi, teiseks — ma ju ei tahtnud, et sakslased võidaksid, võtsin seda vaid reaalse võimalusena arvesse. Kas ma kolme aasta eest oleksin seda kõike kuidagi teisiti sõnastanud? Võib-olla, ma ei vaidle vastu. Inimene muutub. Nüüd on sakslased lasknud endale vaenlase tahte peale suruda. See kestab juba aasta aega, ja sellest peale ma peaaegu enam ei kahtle sõja lõpptulemuses. Aga maailm on endale kangekaelselt pähe võtnud muuta keerukamaks ja venitada seda lõppu, mis on juba otsustatud. Ma ei kannatanud kaotuste pärast, mis sakslastele ja muide ka teistele sõdivaile riikidele osaks said, ma kannatasin nende rumaluse pärast. Taas kordus kõikide sõdade ajalugu, mis kestavad üle aja, ma mõtlen üle selle aja, mille kestel nad oleksid pidanud lahenema. Mõni võib ju mõtelda, et minule isiklikult oleks paremgi, kui sõda veel kaua kestaks. See on vale, ei ole midagi rumalamat kui selline oletus. Nii suur argpüks ma ei ole, ei ole täielik argpüks. (Ma leian, et ma pole üldsegi arg — see mõiste ei käi minu iseloomuga kokku.) Minu olukorras oleks seda parem, mida varem tuleks lüüasaamine, seda parem, mida varem oleks seljataga see, mis peab lüüasaamisele järgnema. Aga sakslased venitavad nii väga, venitavad koledal kombel.

Ühel päeval, see oli 1943. aasta septembri algul, kui hommikul tööle tulin, ei leidnud ma eest ühtegi sakslast. See oli imelik. Hetke pärast taipasin, et kõik sakslased on

kogunenud direktori kabinetti; nende erutatud hääled kostsid läbi pruuni vahariidega ülelöödud ukse. Meie büroos töötas kaks poolakat — asjaajaja ja jooksupoiss, aga ka neid polnud kohal. Jooksupoiss oli läinud postkontorisse, asjaajaja aga seisis nagu tavaliselt sel kellaajal toidukaartidega järjekorras, et meie norme välja võtta. Mul ei olnud raadiot, ehkki see oli mulle lubatud, ja ma ei teadnud midagi sellest, mis maailmas toimus. See oli talumatu. Nõupidamine direktori kabinetis venis pikale, istusin oma laua taha ning hakkasin pabereid sorima, sealjuures mõeldes, kuidas oleks, kui täna öösel, ütleme näiteks kell 2.20, on sakslased palunud rahu, ja praegusel hetkel on rinnetel tulistamine juba lakanud ning paari tunni pärast istuvad võitlevate poolte esindajad ühise laua taga, et kapituleerumise tingimuste üle nõu pidada. See ei oleks kõige halvemini valitud silmapilk: parem on rahu teha siis, kui su väed võitlevad veel võõral pinnal. Minule isiklikult oleks see olnud väga kasulik. Barbaarses segaduses, mis lahingutega ja muutustega rinnetel alati kaasneb, metsikus kättemaksu ning isiklike arvete õiendamise õhkkonnas oleks mu habras inimeksistents sada korda suuremas ohus. Paraku ei olnud see veel sõja lõpp; sain seda peatselt teada, sest varsti tuli bürooruumi tagasi mu töökaaslane, neljakümneaastane preili Riemendorf Koblenzist, spetsialist perfo-raamatupidamise alal.

«Tere hommikust, preili Riemendorf,» ütlesin ma. «Palun vabandust kaheminutilise hilinemise eest, aga vihma valab kui oavarrest.»

«Tere, tere. Teil on head närvid,» vastas preili Riemendorf, istus oma töölaua taha ning asus üksteise järel kõiki sahtleid avama ja kinni lükkama. Vaatasin teda: ta oli veel inetum kui muidu. Ma olin teda alati joomises kahtlustanud. Täna oli ta väike näolapp veel rohkem hall ning kipras kui tavaliselt.

«Mis on siis juhtunud?» küsisin, ja ma ei tarvitsenud teeselda, olin tõepoolest mures.

«Kas teie ei tea?»

«Pole aimugi, preili Riemendorf.»

«Itaallased kapituleerusid!» ütles preili Riemendorf väga valju häälega ja vaatas mulle otsa, nagu kannaksin mina vastutust selle eest, mis oli aset leidnud. Ma tundsin end väga lollina, ei teadnud, mida ütelda. Olin tükk aega vait, siis küsisin, püüdes häälele hästi loomulikku

kõla anda (tahtsin, et mu vastus väljendaks tõsist muret, kuid mitte paanikat):

«Kuidas see siis juhtus?»

«Führer aimas seda juba ammu ette. Nad eksisid väga, kui arvestasid, et see tuleb talle ootamatult. Nüüd, kus meie käsi veidi halvemini käib, näeb kohe, mida on väärt meie sõbrad. Aga meis, sakslastes, führer ei pettu. Küll te varsti näete, mis tuleb!» ütles preili Riemendorf, vaatas mulle otsa ja pigistas oma õhukesed huuled kokku. Siis paugutas ta sahtliga, nagu oleks proovinud vintpüssi. Ma kannatasin ta pilgu välja, noogutasin ja ütlesin:

«Nii, nii . . .»

Järgmisel päeval teatasid ajalehed, et sakslased saadavad kiires korras vägesid Apenniini rindele ja desarmeerivad itaallasi. Mõni päev hiljem vabastas üks hulljulge saksa langevarjur Mussolini vanglast ja tõi ta lennukiga Hitleri peakorterisse. Nägin neid mõlemat fotol; Hitler oli terav, üleskruvitud, tegi parajasti mingit käeliigutust, — Mussolini, erariietes, vormitu kaabu peas, seisis ta vastas, muserdatud ning nõutu, käed lõdvalt rippu. Tema uhke nägu oli nüüd sünge, sissevajunud, ilmetu ning tühi nagu vaimuhaigel. Kõrval seisis toosama SS-lane, kes ta vanglast oli vabastanud, ja naeratas kavalalt ning üleolevalt. Ta oli loomulik ja metsik nagu kass. Neist kolmest oli tema ainus reaalne isik, vaatamata sellele, et oli tunne, nagu võiks see tormakas löömamees (tal oli muide väga selgelt slaavipärane nimi) iga hetk nagu vedrudel üles hüpata ja õhku kaduda. Teised kaks olid, kumbki küll omamoodi, kuidagi ebareaalsed. Lössis kaabuga mees ei olnud enam diktaator, ta oli minetanud selle, mis temas oli kõige tõelisem — osa, mida ta mängis. Hitler oli veel juht, aga kui kauaks veel? Nüüd oli juba kindel, et ta lakkab seda olemast, ja see teadmine võttis tema isikult tähenduse ning jõu. Mõtlesin endamisi, et Hitler ise peaks end oma osas üsna ebakindlana tundma. Vaatasin tema tardunud žesti fotol ja kujutlesin, missugusest vastikust sisetakistusest, hirmust ning kindlusetusest ta peab üle saama, et seda liigutust teha. Kolmest mehest ülesvõttel oli kahtlemata SS-lane ainuke, kes oli eneses kindel ja kelle osa oli vaieldamatu, selge ning ilmekas. Too slaavlasest röövlipealik sakslaste teenistuses oli teinud oma töö, mida nüüd polnud enam kellelegi vaja,

puhtalt ja «einwandfrei»[1], nagu ütlevad sakslased. See oli midagi meie stiilis. Ma tundsin ta vastu isegi sümpaatiat.

Aga ma sattusin liialt hoogu. Mu kujutlusvõime kandis mind edasi. Tahtsin, et oleks juba rutem seljataga kõik, mis tulemas on. Kust see pidi tulema? Läänest või Idast? Kui Läänest, siis tähendaks see mulle tõelist pääsu. Aga kas sain mina seda mingil määral mõjutada? Mul ei jäänud üle muud, kui oodata.

Tõtt öelda tähendas ootamine elu, kordasin endale seda iga päev, et ikka tunda selle väärtust, mida siiamaani olin suutnud alal hoida, ja et see tunne ei kaoks — aga iga päevaga tõmbus ring koomale.

Väljusin hommikuti kella poole kaheksa ajal kodust ja läksin büroosse jalgsi, et ei oleks vaja trammiga sõita; sakslastele reserveeritud vaguniosas, kus tavaliselt oli ruumi laialt, oleksid mind jälitanud nööri taha kitsalt kokkusurutud poolakate vastikud pilgud; kui poolakate latrisse minna, oleksid jälle sakslased võinud mu kallal norima hakata, ja lõpuks riskisin ka kohata ühel heal päeval direktorit või preili Riemendorfi. Minu seisund oli niigi kahemõtteline küllalt. Sakslased pidasid mind lihtsalt poolakaks, poolakad sakslaseks, ja tegelikult polnud ma ei see ega teine. Ei ühtedele ega teistele polnud ma midagi kurja teinud; kogu mu süü seisis vaid selles, et tahtsin terve nahaga sellest jõledusest välja tulla. Niisiis käisin jala, muutes sageli marsruuti põhjustel, millest kohe jutustan. Ametlikult kestis meie tööpäev kella neljani, aga harva juhtus, et ma sellel kellaajal büroost lahkusin. Ma kuulusin nende hulka, kes olid valmis, kui asi nõuab, kas või õhtuni büroos istuma. Ülemuse silmis pidi mu tööindu tunnustust väärima ja tõigi mulle sageli kiidusõnu — mind seati eeskujuks —, aga ma taipasin siiski õigel ajal, et ei tohi liiale minna. Juba niigi oli preili Riemendorf korduvalt küsinud, kas ma ei kavatse büroosse ööbima jääda. Ta ütles seda mõrult, halvasti varjatud vihaga. Ma olin juba valmis ületama piiri, millest minusugusel, lõppude lõpuks ikkagi mittesakslasel, polnud lubatud üle astuda, aga õnneks suutsin end õigel ajal pidurdada. Nii ma siis lahkusin büroost tavaliselt hilja õhtupoolikul, ostsin tee peal üht-teist söödavat ja läksin koju. Ma loobusin Stadtkasino lõunatest, ei käinud ühelgi üritusel, välja arvatud kõige hädavajalikumad, ja lakkasin ka kontsertidel, kinos ja teatris käimast.

[1] Laitmatult (saksa k.). Tõlk.

Selle elulaadi põhjustas asjaolu, millest ma senini pole veel rääkinud. Pean sellest nüüd pikemalt jutustama. Kord püüdsin meelde tuletada, millal see õieti algas, aga algus jäigi tabamatuks. Esimestest rahutuse ning kahtluste hetkedest õnnestus mul üsna kergesti üle saada niiöelda autosugestiooni abil: inimene, mida sa kardad? Sa ei ole gestaapolane, ei ole Hitleri võimumees ega ole kellelegi kurja teinud. Mine vaata ukse taha, ja sa veendud, et seal pole kedagi, vaata tagasi — keegi ei käi sul kannul, piilu kardina vahelt tänavale: too mees ei ole põrandaaluse organisatsiooni võitleja, püstol taskus, vaid lihtsalt poiss, kes ootab oma tüdrukut, et parki jalutama minna. Algul tulin ma enesega üsna hästi toime, ent üha sagedamini juhtus, et mu sisedialoog ei andnud tulemusi. Tundsin end turvaliselt üksnes büroos ja osalt ka, mitte küll täiesti, kodus kahekordselt lukus ja riivis ukse taga. Tarvitses mul vaid üle läve astuda, kui sedamaid ründasid mind hirm ning kummitused: välisuksel seisid kahtlased isikud ja andsid üksteisele pilguga märku, kui mind nägid; siis sammus keegi mu kannul, puurides pilguga mu kukalt. Ühel päeval olin peaaegu juba nii kaugel, et pidin seisma jääma, ümber pöörama ja täiest kõrist karjuma: «Mida te minust tahate?! Miks te mu kannul käite?! Jätke mind rahule!» Ei tea, kui lähedal ma sellele olin, et tõepoolest kisendama hakata — mulle paistab, et ei puudunud kuigi palju.

Jutte põrandaaluste organisatsioonide julmustest levitas büroos erilise mõnuga preili Riemendorf; tema juttude järgi langesid põrandaaluste ohvriks peamiselt volksdeutsche ja poolakad. Ma ei tea, kui palju oli neis lugudes tõtt ja mida oli sünnitanud preili Riemendorfi haiglane kujutlus, aga igatahes üks lugu osutus tõeks; see käis poolaka kohta, keda ma tundsin juba enne sõda ja kes viimati töötas Arbeitsamtis. Ühel päeval lasti ta maha oma korteris, läbi ukse. Preili Riemendorf, kes teadis minu korteri plaani, kirjeldas sündmust nii, nagu oleks see minu juures aset leidnud. Ei tea, kas ta tegi seda nimme, et minu tuju rikkuda, aga fakt on, et minu ukse küljest lendasid pilpad, kuulid läbisid minu keha (preili Riemendorf toksis oma terava sõrmega mu rinda) ja tungisid

läbi vannitoa tuppa, purustades teel pesukausi, peegli, lillevaasi ja mõned aknaruudud.

Ajad, muide, läksid üha jubedamaks: sakslased jätkasid küll veel sõdimist, nende käsutuses olid veel suured, peaaegu puutumatud armeed, läbi kogu Euroopa kulgesid tihedad ning tugevad kaitseliinid, aga sakslased ei valitsenud enam põrmugi selle üle, mis toimus linnades, kus just parajasti ei seisnud saksa sõdur; või kui seisiski, siis niipea, kui ta ümber pööras, hakkasid salakavalad inimesed ta selja taga lõhkuma, põletama ning tapma. Kogu maa muutus suureks vandeseltslaste ja partisanide leeriks. Leidsin nüüd sageli oma kirjakastist ajalehti ja lendlehti. Need olid välja antud mitmesuguste organisatsioonide poolt, alates marurahvuslastest ja lõpetades kommunistidega, aga kõigist võis lugeda enam-vähem ühte ning sama: hitlerliku Saksamaa päevad on loetud. Neis oli ka informatsiooni koonduslaagrite ning hukkamiste kohta, teateid täideviidud surmaotsustest, artikleid, kus juba väga asjalikult arutleti eelseisvaid poliitilisi ja majanduslikke probleeme. Algul lugesin neid paberilipakaid, siis loobusin sellest. Viskasin nad ahju, valasin petrooliga üle, süütasin põlema ja ootasin, kuni nad söestuvad. Siiski jäid neist järele kerged, mustad, rabedad, siin-seal veel hõõguvad lemmed, mis säilitasid kägardatud paberite kuju ja isegi trükitähtede jälgi. Valvasin alati hoolega, et midagi niisugust ahju ei jääks; lõin põlenud lehed kepiga tuhaks. Kahtlustasin, et sedasorti kirjandusega varustab mind, kui mitte täielikult, siis igatahes osaliselt, minu kojamees, kelle ma vanglast ja võib-olla isegi surmast olin päästnud. (Kas pole tõsi, et mina ta päästsin?) Kui ta mind kohtas, vaatas ta mulle alati paljutähendavalt otsa — ja mina vastasin talle diskreetselt: pilgutasin silma, siis hõõrusin laugu, nagu oleks see sügelenud. Puhuti vahetasime mõne kulunud lause külma, kuuma, vihma või põua teemal.

Peagi tulid mu vaimseile häiretele teised hädad lisaks: mu maos oli midagi korrast ära, magasin halvasti, ärritusin kergesti, ja ometi pidin nii väga enese üle valitsema, — ka mälu hakkas mind alt vedama. Lõpuks ühel päeval võtsin kätte ja läksin arsti juurde: esmalt saksa arsti juurde, aga et mul tema jutu sisse eriti usku polnud, siis käisin ka poola arsti juures, kes võttis vastu linna teises otsas. Arusaadavail põhjustel ei hakanud ma ei ühele ega

teisele oma hirmudest rääkima; kaebasin üldise närvinõrkuse, unepuuduse, mälu nõrgenemise ja seedimishäirete üle. Justkui oleksid nad omavahel kokku leppinud, kirjutasid mõlemad mulle ühesuguseid unerohte ja rahustavaid vahendeid ja ütlesid mulle enam-vähem ühte ning sedasama: et need on kõik ühe suure haiguse nähud, mille all me kõik kannatame, ja et selle haiguse sümptoomid kaovad alles siis, kui sõda on lõppenud. Seni soovitasid nad mul puhkust võtta, palju värske õhu käes olla, supelda, jalutada — ja mõlemad olid arvamisel, et naised on minu hädade puhul esmajärguliseks ravimiks.

Naised minu elus! Muidugi, mul on neid olnud — viimasel ajal küll vähem. Juba noorukieas oli mul paaniline hirm suguhaiguste ees ja ma hoidusin juhuslikest tutvustest. Põhjuseks olid siin koolipõlves loetud raamatud, mis mu kujutlusvõimet tugevasti erutasid; hoiatava eeskujuna mõjusid ka mu ülikoolikaaslased, kellest vähestel läks õnneks linnaparkides sõlmitud armusuhete tagajärgi vältida. Ülikooliaastail oli mul vahekord korteriperenaisega, minust kuusteist aastat vanema lasteta lesega, kelle juures ma kolm aastat elasin. Minule oli see väga tulus korteri ning pansioni ühendamine sellega, mille eest teised üliõpilased pidid maksma ja sageli kibedasti kahetsema. Elasin tolle emandaga kolm aastat nagu mees naisega, ja temast jäi mulle külge tülgastus abielu vastu. See vanapoolne lesk lubas endale liiga palju: ta tuli mistahes kellaajal, kas öösel või päeval mu tuppa, jooksis poolpaljalt mööda korterit ringi, istus sageli öösärgis lauda, nimetas mind oma «piimahabemekeseks» või lihtsalt «pojakeseks», kippus mind vannitama ja riidesse panema. Meie tutvuse lõpupoole aga loobus ta juba endagi pesemisest, leidis nähtavasti, et oleme juba liiga vana abielupaar selleks, et nii tühistele asjadele rõhku panna. Kolmandal kursusel jätsin ta maha; pärast suvevaheaega ma lihtsalt ei läinud enam sinna korterisse tagasi. Pärast oli mul temaga veel sekeldusi: ta käis mind tüütamas, kirjutas kirju, ähvardas end tappa. Aga ei ta tapnud ühtigi. Hiljem nägin teda aeg-ajalt tänaval; ta põsed olid liiga roosaks värvitud, ta kandis halenaljakaid pretensioonikaid kübaraid (mäletan, et ta tegi neid alati ise ümber), hästi lühikesi kleite, ja ruttas alati kuhugi, käed igasuguseid karpe ja kotte täis.

Oma esimesel töökohal, jõledas piiriäärses maakonnalinnas, kurameerisin üsna nägusa ning intelligentse daamiga, viitsestaarosti abikaasaga. See oli täisvereline ja temperamentne naine, minust paar-kolm aastat vanem. Tema rahulik ning heatahtlikult naeratav mees, naisest küll oma veerand sajandit vanem, käis õhtuti üksi, käed selja taga, piki jõekallast jalutamas. Samal ajal astus tema tarmukas abikaasa tunnikeseks mu poissmehetuppa, ja niipea kui olin ukse ta järel sulgenud, hakkas ta end nobedasti lahti riietama, nimetades mind üleannetuks ja võllaroaks. See lugu kestis kaks aastat, ja veel hiljemgi, kui ma sealt linnast ära olin kolinud, kohtusime kuni sõja puhkemiseni, kas kusagil suvituskohas või minu korteris, kus ta teel sugulaste juurde päeva või paar peatus.

Tollessamas provintsilinnas, kus igavaid õhtupoolikuid veedeti flirdi, kaardimängu ja joomisega, elasin ma üle kummalise seikluse, mis mulle tookord kõvasti peavalu valmistas. Nimelt oli Krystynal, tollel viitsestaarosti naisel sõbratar Zofia, kelle mees õpetas kohalikus gümnaasiumis joonistamist ja võimlemist ning teenis ratsaväes. Ühel õhtul koputas too ratsaväelase naine täiesti ootamatult minu korteri uksele, palus vabandust, et külastab üksielavat meesterahvast, istus laua äärde, ei võtnud peast tollal moodsat, looriga kübaratki, ja ütles, et tahab minuga paar sõna rääkida. Ta tuletas mulle meelde, et nagu ma arvatavasti tean, on ta Krystyna südamesõbranna ja sellepärast ei tohi ma selle üle imestada, mida kohe kuulen. Minu romaan Krystynaga on juba avalik saladus, puudub vaid veel, et sellest saaks teada Krystyna mees, kes, nagu kõik abielumehed, viimasena oma naise truudusetusest kuuleb, aga varem või hiljem peab see ikkagi juhtuma, sest nii see juba on siin ilmas. Olin tummaks löödud. Naine, kellelt ma seda kuulsin, istus mu vastas ja vaatas mulle otse silma sisse. Ta oli väga kaunis, noor, tal oli see ukrainlannade ilu, mida võib kohata meie piiriäärsete naiste juures: kahvatu rahulik nägu, mustad juuksed, tumedad silmad, õrn, peen ja otsekui joonlauaga tõmmatud sirge nina. Ta vaatas mulle otsa, ja ma ei teadnud, mida peale hakata. Tema mees oli kõva topsivend, kaardimängija ning kakleja, sõjaväes ulaan ja tal oli jõle, punane lõust; ühed rääkisid temast kui suurest seelikukütist, kes ei jäta ühtegi vahele, teised jälle naersid ja irvitasid tema võimete üle ja kinnitasid, et neil

on põhjust tema mehelikkuses kahelda. Nii või teisiti oli ta kole inimene; olin teda mitmel korral sõjaväeklubis näinud, kui ta vastu hommikut kaardilauast tõusis, habemesse kasvanud nagu mustlane, silmad verd täis valgunud nagu äraaetud hobusel. Ma ei teadnud, mida teha; palusin Zofiat, et ta annaks mulle aega rahuneda ja lubaks mul toibumiseks juua klaasi veini. Tõin kaks klaasi ja veinipudeli, kallasin endale ja temale. Ta ei öelnud ära. Jõi pool klaasikest, aga jutt ei võtnud vedu, ajasin niisama udu, ja lõpuks, ma ei tea isegi, kuidas see juhtus, — võtsin tal ümbert kinni. Ta istus liikumatult, nagu kivistunud, ilme sünge ja kulmud kortsus. Kui teda diivanile tõmbasin, kaitses ta end kõigest väest, aga ma ei võinud end enam pidada; tundsin, et see oleks kõige halvem. Võtsin tol õhtul selle imekauni, kummalise, sõnakehva naise, ehkki nii väga kartsin ta meest. Ja pean ütlema, ma oleksin palju andnud, et temaga edaspidigi magada, aga seda ei juhtunud. Ta ei tulnud enam ja mina lihtsalt kartsin. Hiljem nägin teda veel paaril korral kasiinos, kus ta istus vaikides kaardilauas oma koleda, punase lõusta ning sagris peaga mehe kõrval, kes haises higist nagu hobune. Minu poole ta ei vaadanudki. Kolm aastat enne sõda lahkusin tollest jõledast linnast. 1939. aastal oli Zofia mees välismaal ja jäigi sinna ühte poola väeossa.

Kuulsin seda Zofialt, kui teda kaks aastat tagasi tänaval kohtasin. Ta ütles mulle veel, et on läbisõidul ja et elab nüüd maal, Lublini maakonnas. Tegin talle ettepaneku minu juures peatuda, kuna elan üksi. Temal aga pidi olema poole tunni pärast tähtis kohtamine, ja õhtul pidi ta ära sõitma, aga ta lubas, et mõni teine kord ehk astub mu juurde sisse. Ta jättis mulle oma aadressi ja palus, et ma talle kirjutaksin. Kirjutasingi, aga sain ligi kaks kuud vastust oodata. Ta teatas postkaardiga, et on elukohta vahetanud ja et tuleb mulle kunagi külla. Möödus uuesti paar kuud, kuni ta ühel õhtul, just enne politseitunni algust, mu juurde ilmus — ja ööseks jäi. Ta peatus linnas kaks päeva, oli nagu varemgi sõnaaher ning kuidagi tujutu. Nähes tema sõjaaja kohta nagu liiga peent pesu, ütlesin naljatades, et küllap ta vist hangeldab kulla ja dollaritega. Ta vastas lühidalt: «Teen jah midagi taolist.» Siis lisas hetke pärast, et nüüd on ta nimi Zinajda Hominiuk. «Kuidas, eesnime oled ka muutnud?» küsisin ma, mõeldes, et ta on abiellunud. «Jah, muutsin eesnime ja

perekonnanime,» vastas ta, ja enam polnud meil sellel teemal juttu.

Ainult nende kahe naisega ma puutusingi okupatsiooniajal kokku — Krystynaga sagedamini, Zofiaga kõigest kaks korda. Krystyna vana ja juba põdur mees suri okupatsiooniaja algul. Zofia oli ka samahästi kui vallaline, tema mees oli teiselpool rinnet, ja tänapäeva sõjast ei tulda nii kergesti tagasi. Oli silmapilke, kus ma mõtlesin, kuidas õige oleks, kui seoksin end pidevamalt või isegi abielluksin ühega neist kahest naisest? Ma vist ei oleks neile kõige halvem partii. Aga kui kaugel on mõtted teost. Iial ei söandanud ma neile esimesena seda ettepanekut teha. Tõtt öelda, ma ei teadnud, mis neis naistes peitus, minu jaoks olid nad veidi mõistatuslikud olendid. Mul oli hea meel, kui nad tulid, aga kui nad ära sõitsid, siis tervitasin kergendustundega taasleitud üksindust, tagasipöördumist oma harjumuste juurde, oma rahu ning sõltumatust.

Ühes punktis olid mõlemad, temperamendilt nii erinevad naised täielikult samal arvamisel: nad leidsid nimelt, et ma toimin väga targasti, «hoidudes poliitikasse segamast». Krystyna ütles kord öösel mu kõrval lamades, kui väljas ulusid õhuhäiresireenid, et hea on teada, et mind miski ei ähvarda, et mind võib jälle külastada ja leida ikka elusa ning tervena samas turvalises paigas. Aga ma ei uskunud neid: kord ütlesin nii ühele kui teisele, et kahtlustan neid ebasiiruses, — nad küll räägivad, aga ei mõtle nii. Kindlasti meeldiks neile mees, kes riskib, kui ainult saatus hoiaks teda kergemeelsuse tagajärgede eest. Nii üks kui teine vastas selle peale, et ma ei tunne naisi. Aga ma ei uskunud neid ikkagi.

*

1944. aasta suvi oli päikesepaisteline ning palav. Juba varem, tollesama aasta kevadel olin hakanud teostama tervishoiuprogrammi, mida arstid mulle olid soovitanud. Mul polnud aga võimalik nende nõuandeid täpselt järgida, kohandasin neid oma tingimuste ja võimalustega. Mõlema arsti poolt ettekirjutatud tervisepuhkust ei saanud ma oma olukorras endale lubada. Ma ei saanud ju oma dokumentidega maale sõita. Ja sanatooriumi pääseda oli äärmiselt raske, sest sakslastele määratud kuurordid

olid tulvil täis haavatuid. Selle asemel ostsin endale antikvariaadist rootsi võimlemise käsiraamatu. See ost tegi mulle juba iseenesest hea tuju. See oli nelikümmend aastat tagasi peenutsevas stiilis kirjutatud raamatuke, vastavate illustratsioonidega. Autor ning ühtaegu instruktor, kes põlvini ulatuvas triibulises supelkostüümis ülesvõttel poseeris, oli uskumatult sarnane Hitleriga. Needsamad vurrud, toosama soeng, kramplik näoilme, samasugune kehahoiak. Raamat kandis pealkirja «Minu süsteem», koosnes sissejuhatavast ajaloolisest ülevaatest ja kümnest illustreeritud õppetunnist: neis antud harjutuste täpipealne täitmine pidi tagama tervise, edu ning pika ea. Raamatu lõpus oli ära toodud väljavõtteid tänukirjadest autorile. Muuhulgas kirjutas üks Mecklenburgi pastor, et tänu käesolevale käsiraamatule on ta leidnud sisemise rahu, perekonnaõnne ning lugupidamise koguduse liikmete hulgas.

Kummaline küll — ma hindasin seda raamatukest kõigepealt koomilisest küljest, tegin aga siiski hoolikalt läbi kõik autori koostatud harjutused. Eessõnas oli eelteade ilmumas olevate brošüüride «Tagasi loodusesse» ja «Päikese poole» kohta. Igal hommikul kell kuus tegin akna pärani ja laskusin märtsikuu pakaseses õhus kükki, hingasin sisse, hingasin välja; tegin käesirutusi, pöörasin pead ja jooksin ümber laua, rusikaid tugevasti rinnale surudes, nagu mu naeruväärt õpetaja soovitas. Valvasin hoolega, et keegi ei näeks mind neid harjutusi tegemas: hoidsin aknast eemale. Minu akende vastas, samal korrusel, oli ainult eidekese korter, ja sedaaegu oli ta võib-olla juba surnud, sest ma polnud teda ammu enam näinud. Pärast võimlemist läksin vannituppa, ajasin habet, pesin end ja riietusin. Selle tegevuse juures oli mul rohkem võimalust kui varem iseennast, oma keha, lihaseid ja nahka vaadelda. Ma polnud kunagi oma isikust eriti sisse võetud olnud, aga nüüd, võib-olla just tänu sellele humoorikale Hitleri teisikule või õigemini eelkäijale, kes oli temast viiskümmend aastat varem sündinud, avanes mul võimalus oma füüsilise minaga rohkem tegelda ja ühtlasi ka oma juba hõrenevaile juustele, hammastele, küüntele, konnasilmadele ja vistrikkudele rohkem tähelepanu pühendada. Aga see ei puutu asjasse, fakt on, et sain oma endise hea enesetunde suurelt osalt tagasi. Ja kui vajalik oli see mulle nüüd, kus venelased olid juba ammu üle

Poola piiri tulnud ja kus sakslaste lõplik lüüasaamine oli veel vaid päevade küsimus. Kõige halvemast olin juba pääsenud, nüüd seisis ees veel see suur pööre, mida ma kartsin. Ootasin, et ta juba rutemini tuleks, kuna on möödapääsmatu, — et kõik oleks juba seljataga. Kui tahtsin edasi elada, ei saanud ma seda vältida.

Ka sel aastal ei läinud ma suvepuhkusele. Seekord võeti see tõend mu raugematust tööinnust minu sakslastest kolleegide poolt rõõmuga vastu, eriti rahul oli sellega preili Riemendorf, keda lubasin asendada ja kes ei varjanud enam oma jälestust Poola vastu ja lootis, et ta pärast puhkust ei tarvitse enam tagasi tulla siia «Ida-Euroopa maale», nagu ta seda nüüd nimetas.

Nii ei läinud ma siis puhkusele, aga kui oli vähegi ilus ilm, veetsin kõik õhtupoolikud ja vabad päevad linnast väljas jõe ääres. Jõe kaldad ja kaldaäärsed lagedad niidud olid nüüd rahvast tungil täis. Jõe ääres, suplejate ja murul päevitajate hulgas, kellel peale supelkostüümi polnud muud seljas, olin ma teiste inimeste sarnane. Mu kehale polnud kirjutatud, kes ma olen. Võtsin riided seljast, määrisin naha kreemiga sisse, heitsin mahalaotatud vaibale siruli ja lugesin, mõtisklesin või lihtsalt tukkusin. Päike veeres mööda selget taevast edasi, tuul tõi veepritsmete lõhna, kostis naeru, laste kilkeid ja jäätisemüüjate hüüdeid, kes lükkasid enda ees mingi vastiku, küünelakilõhnalise lögaga täidetud kriimulisi vankreid. Kui mul tukkumisest villand sai, avasin silmad ja vahtisin niisama enda ette, siis võtsin taas kätte oma «Caesarite-aegse Rooma» või «Tšingis-khaani». Vahel tõusin, tegin paar kükki, sirutust ja hüpet doktor Piciuse, «Minu süsteemi» autori soovituste järgi või läksin end jahutama sogasesse, mulle kõhuni ulatuvasse vette. Vahel, kui minu ümber liiga rahva- ning kärarikkaks muutus, vahetasin kohta. Võtsin riided, vaiba ja raamatu kaenla alla ja läksin kümmekond sammu eemale. Kord, kui üks viieteistkümneaastaste poisinolkide seltskond end minu lähedal sisse seadis ja liiga valjul häälel «Ordoni reduuti» ja «Poola emale»[1] pähe õppima hakkas, võtsin oma kraami kaenlasse, astusin mööda kive teisele kaldale ja võisin jälle rahus olla.

Möödusid nädalad, venelased liikusid peatamatult edasi.

[1] Adam Mickiewiczi patriootilised luuletused. Tõlk.

Sakslased panid rindel veel vastu, aga olid kaotanud igasuguse võimu olukorra üle tagalas. Saksa administratsioon valitses veel suuremates linnades; provintsis, maal ja metsades märatses aga jultunud partisanlus. Ma ootasin ja läksin järjest rahulikumaks. See seisund oli väga sarnane tollega, milles elasin esimesil sõjapäevil. Sakslaste saatus jättis mind ükskõikseks.

Aga mul lihtsalt ei vea. Alati, kui seda kõige vähem ootan, juhtub minuga midagi hirmsat. Ühel päeval — oli tuulevaikne, veidi udune pühapäevahommik — läksin nagu tavaliselt jõe äärde. Olin seal üks esimesi päevitajaid. Oli veel jahedavõitu, varjulistes kohtades kattis rohtu külm kaste.

Võimlesin veidi, siis kastsin end puhtasse vette, mida suplejad polnud veel jõudnud mudaseks teha. Kella kümne paiku hakkas päike kõrvetama, jõe äärde kogunes tihedalt rahvast. Ma tegin enesele kepist ja särgist päikesevarju, jõin pudelist teed ja jäin keset laste kilkeid, koerte haukumist, vilet, jalgpallitagumist, trampimist ja uljaid vettehüppeid tukkuma.

Äkki ärkasin ja kuulsin alles pooluimasena hüüdeid: «Laske jalga, sandarmid!» Kusagil üsna lähedal kostsid lasud. Esimesel hetkel ei teadnud ma, mida teha; paistab, et esimene, pooleldi alateadlik refleks oli põgeneda, ja ma isegi tegin paar-kolm sammu jõe suunas. Aga ma ei mäleta enam hästi, see kõik sündis nagu unes. Niitude poolt lähenesid sakslased; nad tulid poolringis, pika ahelikuna. Teisele kaldale, sinna, kuhu olin tahtnud põgeneda, ilmusid järsku nagu maa alt sandarmid ja tumesinistes mundrites politseinikud. Ma olin juba täiesti rahulik, õigem oleks ehk ütelda — ükskõikne. Kiirustamata panin riided selga. Sakslased lähenesid, piirasid meid ümber, lasksid läbi ainult naisi ja lapsi. Taas raksatas lask; üks nooruk oli äkki jooksu pistnud nagu loom. Nägin, kuidas ta kukkus ja maas veel jalga liigutas. Sakslased möödusid temast, pööramata talle tähelepanu. Ma olin nii täiuslikult rahulik, nagu kord, kui olin kaks hambavalupulbrit sisse võtnud. Istusin murule, pühkisin jalad puhtaks, panin sokid ja kingad jalga. Kui sandarmid juba üsna lähedal olid, tõusin püsti ja jäin ootama, seistes näoga nende poole. Pikk, suure nina ja lähestikku asetsevate silmadega sakslane astus minu poole ning vaatas mulle otsa. Ütlesin saksa keeles:

«Ma olen sakslane.»

«Ausweis!»[1] ütles sakslane ruttu, vaikselt.

Alles siis turgatas mulle pähe, et mul ei ole isikutunnistust kaasas, et mul ei ole taskus ühtegi, ka mitte poolakeelset paberit, mis minu isikut tõendaks, et olin kõik dokumendid koju jätnud. Nagu iga teine rumal inimene niisugusel puhul, hakkasin oma taskuid kobama, otsides seda, mida mul kaasas polnudki.

«Noh?»

Ja mis veel halvem — järsku kadus mul jõud. Mu lõualuudega juhtus midagi imelikku — nad oleksid justkui krampi kiskunud. Hakkasin abitus saksa keeles midagi purssima, nagu poleks ma seda keelt üldse osanud. Tundsin lööki vastu nägu ning kuulsin öeldavat keeles, millest ma suurepäraselt aru sain:

«Üks siin juba on ilma dokumentideta. Hoidke teda kinni, et ta jalga ei laseks!»

Sandarmid läksid mööda, jättes meeste salku tumesiniste politseinike valve alla. Mõned püüdsid politseinikelt teada saada, mis meid ootab, politseinikud olid aga sõnaahtrad; üks ütles, et toimub passikontroll ja seejärel lastakse meid vabaks. Vaatasin kella, keskpäev oli juba läbi. Oli kohutavalt kuum. Poiss, keda kuul põgenemisel oli tabanud, ei liigutanud enam jalga, lebas kangena niidul, kärbsed ronisid tal mööda selga. Mõtlesin, et see võis olla toosama tattnina, kes kord nii valjul häälel «Ordoni reduuti» pähe oli õppinud. Küsisin tumesiniselt politseinikult, kas tohib istuda. Politseinik ei vastanud, kehitas õlgu ja pööras pea ära. Istusin rohule ja panin suitsu ette. Üks paks, tumepruuniks päevitunud, paigatud ruudulise särgiga sell palus mult tuld. Kui ta suits juba põles, ütles ta, selle asemel et mind tänada:

«Mis sa, tolkus, seletasid, et oled sakslane? Sitta see sind päästab...»

Taevasse oli kogunenud väikesi pilvi, aga kõik nad olid endale pähe võtnud päikesest mööda hiilida ega andnud varju.

Ei tulnud mingit passikontrolli. Sandarmid olid aktsiooni lõpetanud, seisid nüüd salkades, vestlesid omavahel ja suitsetasid. Jäi mulje, et nad ootavad midagi. Varsti selguski, mida nad ootasid: niitude serva mööda kulgeval

[1] Isikutunnistus (saksa k.). Tõlk.

põlluteel ilmus nähtavale veoautode kolonn; liikus aeglaselt meie suunas, vedades järel tolmupilvi. Autod peatusid meie lähedal. Natukese aja pärast leidsin end koos teiste meestega vangla õuelt. Meid pandi näoga vastu seina seisma, kästi kõik kaasasolevad esemed maha panna ja käed üles tõsta ning lakati meie vastu huvi tundmast.

Meid ümbritses kolmest küljest kõrge, okastraadiga kaetud müür, selja taga oli vanglahoone, mille aknaid varjasid raudkorvid. Haises talumatult lüsooli, käimla ja mädanenud kartuli järele. Päike kõrvetas üha armutumalt, palavaks köetud müür uhkas kuumust nagu pagariahi. Seisin, käed üleval, ja mõtlesin: kui kaua suudab inimene nõnda vastu panna? See mõte, mis mul siis pähe tuli, on mul hiljemgi peas keerelnud. Nägin enda ees kellegi selga, aeg-ajalt särgi all liikuvate abaluudega. Mõned seisjad taarusid jalgadel, nagu oleksid ümber kukkumas. Valitses vaikus, selja tagant läks keegi mööda, saapad rudisesid kruusal. Keegi sosistas kellelegi midagi, keegi nohises või palvetas, keegi hakkas köhima. Päike kõrvetas kukalt. Lasksin pea rinnale ja vaatasin maha: vanglaõu oli kaetud peene räbu ja tellisekillustikuga. Minu ees seisva mehe saabaste ümber oli tekkinud suur uriinilomp. Tõstsin pea üles, sulgesin silmad, toetasin pea õlale. Tundsin, kuidas mu ülessirutatud käsivarred kangestusid, siis pindu ajama ja valutama hakkasid. Kallutasin pea teisele õlale, see tõi hetkeks kergendust. Inimesed lasksid ennast veidi lõdvemale — nihelesid, sosistasid omavahel, kohendasid end, mõned lasksid käed alla ja hoidsid neid, sõrmed ristis, pea peal. Ma otsustasin sedasama teha; füüsiline heaolu, mida nüüd tundsin, oli hämmastav, kestis aga liiga lühikest aega. Liiga hilja olin otsustanud distsipliini rikkuda, või ei vea mul üldse elus — korraga lõikas läbi õhu toores hüüd:

«Hände hoch! Maul halten!»[1]

Tõstsin käed üles, teised tegid sedasama. Tekkis taas vaikus. Ma olin viivu puhanud, ja seda vaevavam tundus nüüd olukord. Hakkasin mõtlema: mida ma õieti ootan? Mul pole ju nende inimestega siin midagi ühist. Sattusin siia eksikombel. Kui ma otsemaid ei protesteeri, läheb mul iga sekundiga raskemaks oma siinviibimise põhjust selgitada. Kui ma ei protesteeri, tähendab see, et tunnis-

[1] Käed üles! Lõuad! (Saksa k.) Tõlk.

tan end süüdi esimeses, peamises ning üldises roimas, mis neil inimestel siin lasub: selles, et nad on poolakad. Arvestamata teisi kuritegusid, mida võib-olla paljud neist on korda saatnud. Nüüd otsemaid pean käed alla laskma, ümber pöörama, minema mõne juurde seal taga ja rahulikult ütlema: «Es ist ein Irrtum . . .» Jah, see on väga hea sõna. On juhtunud eksitus. Ma olen sakslane ja nõuan kui sakslane selle arusaamatuse viivitamatut selgitamist. Nii ma mõtlesin, aga miks ma seda ei teinud? Taas möödusid minutid ja veerandtunnid, ma olin nagu kinni seotud. Ehkki tundsin, et mu käed nõrkevad ja jalad muutuvad tuimaks, ei olnud ma suuteline end paigalt liigutama. Korraga juhtus midagi — just nagu oleksid köidikud langenud, nagu oleksid järele andnud kõik pidurid, mis mind seni kinni hoidsid: ma pöörasin ümber, lasksin käed alla ja hakkasin astuma vangla värava poole, kus istus pingil kaks SS-last. Noorem neist hüppas pingilt, haaras püstoli ja hüüdis:

«Halt! Halt!» [1]

Jäin seisma ja laususin:

«Palun mind ära kuulata. On juhtunud arusaamatus, ma olen sakslane. Ma nõuan, et see arusaamatus selgitataks ja et mind vabastataks.»

Ütlesin seda rahulikult ning vabalt. Mu saksa keel oli taas laitmatu, sõnad, mida ma laususin, olid neile mõistetavad. Ma tundsin, et nüüd on kõik hästi, et minu suhtes kehtib taas saksa seadus. Noor SS-lane pistis püstoli tagasi tuppe, vanem vaatas mulle otsa ja küsis:

«Aga kuidas te siia sattusite?»

«Ma tulin supelranda vanas ülikonnas, mida ma harva kannan. Ma lihtsalt unustasin dokumendid teise kuue taskusse.»

Mind viidi vangla kantseleisse, pandi kirja andmed minu isiku kohta, samuti mu büroo direktori nimi ja kodune telefon. Allohvitser valis numbri ja sai ühenduse direktori korteriga, aga direktorit polnud kodus; nähtavasti öeldi, et ta tuleb hiljem, sest kuulsin, kuidas allohvitser vangla telefoninumbri andis ja ütles, et direktor helistagu kohe, kui koju jõuab. Mind viidi välja ja pandi tühja kongi luku taha.

Istusin taburetile akna alla, kust polnud midagi näha.

[1] Seis! Seis! (Saksa k.) Tõlk.

Ma ei mõtelnud eriti millelegi, ja tegelikult polegi tähtis, millele ma mõtlesin. Olin rahulik, ootasin. Aeg-ajalt vaatasin kella. Kella kuue paiku kuulsin ukse taga hääli, siis võtme lõksatust lukuaugus. Kantseleis nägin oma direktorit: tal oli punane, ülearu päikest saanud nägu ja ümmargused, heitunud silmad. Ta sinise kuue revääril säras parteilasemärk. Ta vaatas mulle otsa, ei lausunud aga sõnagi. Kantseleis olid endiselt kaks SS-last ja üks gestaapolane, mundrikrae eest lahti. Gestaapolane ütles:

«See härra siin väidab, et ta on sakslane ja töötab büroos, mille direktor olete teie. Kas see vastab tõele?»

«Aga muidugi!» vastas mu direktor väga valjult, peaaegu karjudes.

«Noh, see on teie õnn, et olete sakslane,» sõnas gestaapolane ja istus kantseleilaua taha.

Mind lasti vabaks. Kui me läbi õue läksime, nägin, et inimesed seisid ikka veel seal, käed üleval, niisamuti nagu nad olid seisnud kuus tundi tagasi. Üks vanem mees oli pikali maas, ta silmad olid kinni ja ta hingas väga kiiresti. Iga hingetõmbe juures võbises kogu ta keha nagu sült. Tema kõrval maas vedeles prügitusel ta nokaga müts ja vana nahkportfell, kust paistis välja paberitropiga korgitud piimapudel. Ma ei tea miks, aga nägin seda kõike väga selgelt, otsekui fotol. Direktor ei heitnud ainsatki pilku enda ümber, köhis vaid ja pühkis taskurätiga nina. Kui meid vangla väravast välja lasti, ütlesin mina:

«Ma tänan teid . . .»

Direktor ei vastanud, pühkis ikka veel nina, nuuskas, nohises. Kui tükk aega oli möödas ja nina puhas, pani ta taskuräti taskusse ja ütles:

«Lubage, et ma teile ütlen: te olete idioot . . .»

Astusime vaikides edasi. Ma olin õnnelik. Oli soe lõhnav õhtu. Päike oli juba loojunud, hakkas hämarduma, aga taevas helendas veel. Kivimajade vahel sõelusid vihinal pääsukesed.

*

Istusin oma korteris ja ootasin, millal see tulistamine kord lõpeb. Ütlesin endale, et tuleb lihtsalt ära oodata, kuni see möödub, nagu äike, nagu midagi, mida inimene ei saa ära hoida. Ma arvan, et niisuguses olukorras oleks iga inimene nõnda talitanud. Aga kas minu valitud paik oli just see parim pelgupaik, mille tolleks hetkeks oleks

pidanud valima? Olen viimasel ajal palju selle üle mõtelnud. Ei ole põhjust meenutada kõike, mis mulle pähe tuli; tähtis on lõpuks ikkagi see, mis ma tegin. Oli sada mitmesugust võimalust ära oodata, kuni see hetk möödub, — mina valisin lihtsaima.

Nüüd siis istusin oma korteris. Uste ees olid tugevad lukud, aknad olid kaetud. Toidukapis oli mul veel ühtteist varuks: konserve, suhkrut, kuivikuid. Vajaduse korral oleksin võinud oma kuu aega vastu pidada. Nädala eest lakkas mu büroo olemast. Kõik sakslased, kaasa arvatud ka preili Riemendorf, kelle nägu viimasel ajal oli muutunud võimatult virilaks, olid ära sõitnud. Ka mina sain käsu evakueeruda, ei näidanud end aga tol päeval ei kogunemiskohas ega kodus. Istusin pool päeva kaunis isesuguses paigas: meie kojamehele kuuluva aiamaa putkas. Kuid sellel aastaajal ei olnud see just sobiv koht ööbimiseks. Istusin selles lumehangedesse mattunud putkas, kitsal, külmast kivistunud pingil, suitsetasin, vahtisin läbi ämblikuvõrkudega kaetud akna ja kuulasin idast läheneva muutuse hääli: küll veel kaugelt, aga vahetpidamata kostis kahurimürinat ja kõrgel lendavate lennukite põrinat. Läbi akna paistsid lauskjad aiamaalapid, katkised tarad, türgiubade kepid. Hallis taevas lendasid varesed läände. Neid lendas tervete parvedena, lendas üksikuid, lendas paari-kolmekaupa, siis jälle parvedena. Videvikus tulin koju, üdini läbi külmanud.

Kaks järgmist päeva lesisin oma toas diivanil. Kuulsin tormi lähenemist, tugevnemist, peatumist, kaugenemist, taas lähenemist. Ootasin, millal ta linnani jõuab ja haarab enda alla tänava ja maja, kus mina elan. Sajad tuhanded nõukogude sõdurid töötasid lakkamatult ööd ja päevad, lumes ja pakasega, et sundida taganema sadu tuhandeid saksa sõdureid. Rinne lähenes — ent kui aeglaselt siiski! Peale hirmu oli neil ootusetundidel mu kaaslaseks veel teine tunne: soov, et see, mis tulema pidi, tuleks võimalikult kiiresti. Mäletan, kui olin neljateistkümneaastane, elasin umbes samamoodi üle vanaema surma. Ta suremine kestis kaua, terve päeva ja terve öö, ja mina istusin pööningul jahukirstul, oodates vanaema surma; ma vist palusin jumalat, et see juba kiiremini saabuks. Oma vanemate surivoodil ma ei olnud; nad säästsid mind sellest vaatepildist. Surid sellal, kui ma olin ära.

Kahurikõmin tuli tund-tunnilt lähemale. Lamasin ja

ootasin, millal mürsud hakkavad linnale ja minu majale langema. Ent see päev jäigi mul nägemata. Vastu õhtut jäid kahurid vait, ma uinusin riietes. Ärgates olin ma külmanud, pea oli raske ja valutas painajalikest unenägudest. Kõrvad kumisesid, toas oli külm. Linnas valitses vaikus, ainult kusagilt väga kaugelt kostsid üksikud püssilasud. Kas oligi juba kõik möödas? Läksin akna alla ja kergitasin veidi kardinat: ei, see ei olnud veel lõpp. Mööda tänavat venisid sakslaste furgoonid, mille ette olid rakendatud talupoegade hobused. Talupojad juhtisid. Vankritel istusid sakslased; mõnel oli määrdunud side ümber pea. Kõik olid räbalais nagu kerjused, habetunud, mustad, surnukahvatute nägudega. Püssid olid neil vankrisse pistetud, kuidas juhtub, nagu polekski neid enam tarvis. See oli vastik vaatepilt. Lasksin aknakatte alla.

Ei olnud elektrit ega gaasi. Eile sai kivisüsi otsa; oleksin pidanud seda keldrist tooma minema, ei tahtnud seda aga sel silmapilgul miski hinna eest teha. Võtsin riidest lahti, pugesin teki alla, ja et kehasoojusest mitte vähimatki kaotada, võtsin peale kaks vaipa ja palitu. Keerasin kella üles ja panin enda kõrvale lauale. Tänavalt kostis vaikset rattakõrinat, aeg-ajalt sõitis mööda mõni mootorratas või auto. Kaugelt kostsid üksikud püssilasud: nad kõlasid nii, nagu oleksid need, kes lasksid, tulistanud vastumeelselt, või nagu poleks neil õieti, kelle pihta lasta. Kuidas see küll venis! Ja milleks? Milleks veel kestab see sõda — sõda, mille sakslased on kaotanud! Lähenes minule kõige kibedam tund, üleminek ühest seisundist teise. Kas sellele muutusele eelneb mingi «vaheaeg», mille vältel linn ei kuulu kellelegi? Kui see ainult ei kestaks kaua. Ma tundsin end halvasti, süda oli paha, kas näljast või ka lihtsalt hirmust. Lisaks sellele ei olnud mul und. Tundsin, kuidas süda valjusti taob, peas tunglesid seosetud mõtted. Lamasin, haigutasin, nahk sügeles; uni ei tulnud. Aeg liikus hirmus pikkamisi, polnud mingit võimalust ta käiku kiirendada. Ühel hetkel ütlesin endale siiski, et pean midagi ette võtma, midagi tegema, sest muidu lähen hulluks. Tõusin, süütasin küünla ja vaatasin kella — kell oli üks öösel. Toas oli nii jube külm, et iga liigutus valmistas mulle otse füüsilist valu. Ma avasin toidukapi ja võtsin sealt välja pudeli viina, imestades, et see mõte polnud mulle varem pähe tulnud. See oli vastik, puhas normiviin.

Avasin pudeli ja jõin klaasi seda jälkust. Maik oli kole; minu organism protestib alati puhta viina vastu. Kuid mõne minuti pärast hakkas alkohol mõjuma: ta soojendas mind seestpoolt, kittis kokku mu liimist lahti keha ja andis tagasi enam-vähem talutava enesetunde. Kummutasin veel paar klaasi, siis võtsin sisse unepulbri, mille arst mulle omal ajal oli välja kirjutanud. See oli vist küll suurim joomine mu elus.

Heitsin taas voodisse, võtsin endale peale kõik, mis vähegi võimalik, ja mõtlesin veel kaua mitmesugustele asjadele; kujutlesin näiteks, et sakslased on tagasi, et preili Riemendorf istub mu vastas oma töölaua taga. Pean tunnistama, et see polnudki kõige meeldivam, millest oleksin võinud mõtelda. Muutsin teemat ja hakkasin meenutama Zofia viimast küläskäiku, siis üht mere ääres veedetud suve — ja uinusingi ei tea millal, ootamatult, nagu oleksin äkki kuristikku langenud.

Ärkasin õudse peavaluga; kukal oli kange, nagu halvatud. Toas oli kohutavalt külm. Kardina vahelt, mis akent tihedalt ei katnud, tungis sisse hele päevavalgus. Vaatasin kella: kell oli kaks päeval. Panin end riidesse ja seisin hetke kuulatades: linnas valitses vaikus. Polnud kuulda ei laskmist ega mootoripõrinat. Ainult nagu kusagilt kaugelt oleks kostnud kahurimürinat. Tõmbasin aknakatte üles, aga ruudud olid kõik üleni jäälilledes. Ma ei tahtnud akent avada, võtsin noa ja hakkasin üht lapikest ruudul puhastama. Kraapisin maha valge pudeda jää, hõõrusin klaasi taskurätiga puhtaks ja vaatasin välja: mu pilk haaras vaid tänavalõiku koos vastasmaja ukse, alumise korruse akende, kõnnitee ja sõiduteeribaga. Esimesed inimesed, keda ma sel tänavalõigul silmasin, olid kaks poissi. Nad vedasid nööripidi kelku, millele oli laotud igasuguseid karpe ja plekktoose. Poisid olid innuga asja juures ja seletasid midagi omavahel, käsi vehkides; suust tõusid neil aurupilved. Nad kadusid kiiresti ja tükk aega polnud kedagi näha. Siis äkki... Siinkohal peatun viivuks, sest mulle tundub, et ma ei suuda edasi anda seda, mida ma tol hetkel tundsin. Aga midagi ei tule mulle pähe; kui ütleksin, et kohkusin hirmsasti, siis oleks see niihästi õige kui vale. Samahästi võiksin ütelda, et tundsin kergendust, et elasin üle suure rõõmu. Ma lihtsalt kirjeldan seda, mida nägin: niisiis, nägin kaht nõukogude sõdurit. Nad olid noored, astusid nõtkel sammul: ühel oli seljas must nahk-

kombinesoon, teisel vateeritud jopp. Mõlemal oli õlal lühike automaat, pära ülespoole. Sõdurid kadusid. Tükk aega nägin vaeva kinniküllmanud aknaga. Kui mul lõpuks õnnestus seda avada, pani jäine õhk mul hinge kinni. Vaatasin tänavale: mööda kõnniteed sammusid inimesed, leivapätsid kaenlas, ja tassisid millegagi täidetud kande- ja seljakotte. Kummardusin välja, nägin tänavanurgal suurt tanki, millel oli viieharuline täht. Ta seisis paigal, üks roomik kõnniteel. Kolm sõdurit sõid katelokist auravat suppi. Ümberringi seisid inimesed ja vahtisid neid. Puhus kerge tuul ja tantsitas mingeid värvilisi paberilipakaid sõiduteel. Sulgesin akna. Nii, nüüd oli see käes. Ainuke mõte, mis mulle pähe tuli, oli kindel soov, et see, mis on toimunud, oleks tagasipöördumatu. Nüüd, kus see, mida ma kõige enam kartsin, oli teoks saanud, ja mina olin elus, tuli püüda oma olemasolu kindlustada; tundsin enesesse voolavat uut energiat ning ettevõtlikkust.

Nentisin rõõmuga, et korteris on jälle elekter ja ma võin teed keeta. Gaasi ja vett ei olnud, aga mul oli vanni vett varutud. Tuli end pesta ja habet ajada. Kõigepealt aga oli tarvis keldrisse minna, sütt tuua ja ahi küdema panna. Sellest tuligi alustada.

Panin kingad jalga, kasuka selga ja astusin söepangega trepikotta. Kolm päeva polnud ma oma koristamata, puust trepiastmeid näinud, aga mulle tundus, nagu poleks ma siin käinud õige ammu — nagu oleksin naasnud pikalt reisilt. Naabrite ukse tagant kostis valju jutuhäält. Kiirendasin sammu; mul polnud kavatsust end varjata, aga tol hetkel ei tahtnud ma end kellelegi näidata, olin pesemata ja karvane. Alumisel korrusel leidsin eest hirmsa segaduse; siin pidi midagi toimunud olema sellal, kui ma magasin, kas öösel või hommikul vara. Välisuks oli hingedelt maas, õue viiva ukse klaasruudud olid purud, värvilised klaasikillud vedelesid kiviparketil. Nurgas nägin virnas saksa gaasimaskide torbikuid, kiivreid, pappkaste, räbalaid, pabereid, fotosid. Kusagilt, ilmselt lõhkenud veetorust, oli vett voolanud, muutes koridori liuväljaks, nirisenud siis treppi mööda alla keldrisse ja külmanud jäisteks jugadeks. Ma mõtlesin, et sõda ei tohiks kojameest vabastada kohustusest nii libedasse paika tuhka raputada. Ronisin külitsi, aste-astmelt, seinast kinni hoides ja küünlaga teed valgustades alla. Lõpuks jõudsin õnnelikult keldrisse. Minu söekamber oli pimedas nurgas,

umbse koridori tagasopis. Pistsin käe taskusse, et võtit võtta, tõstsin küünla kõrgele. Ja siis silmasin teda.

Ta lebas küljeli, nägu vastu maad, põlved krõnksus. Võis näha ta tikutatud saapataldu ja kätt, mille laba oli pööratud ülespoole. Sõduril ei olnud rihma vööl; tema lähedal polnud püssi ega muud relva. Ilmselt haavatu, kes oli otsinud varjulist paika, kus surra; ja valinud just minu kuuriesise! Uks avanes väljapoole, ja et sütt kätte saada, tuli laip kõrvale lükata. Olin ihuüksi selle elutu kehaga — kui ta ikka oli elutu? Puudutasin teda kinganinaga. Rohelises sinelis keha oli liikumatu ning kõva kui kivi. Ma katsusin teda jalaga tõugata, ta ei nihkunud paigalt. Virutasin veel korra, siis teist korda, kolmandat korda. Selle surnud sakslase elutu trots oli ärritav. Peksin teda vastu jalgu, selga. Ja ise sajatasin teda: sa siga, sa raibe, oli sul vaja just siia kõngema ronida, sa räpane elajas... Tulin mõistusele alles siis, kui küünal kustus ja kuum steariin mu sõrmi põletas.

Viivu pärast õnnestus mul küünal uuesti süüdata — ma ütlen õnnestus, sest mu käed värisesid nagu palavikus ja pealegi ei leidnud ma tikke, millega ometi nüüdsama tuld olin tõmmanud. Et laipa paigalt liigutada, tuli käed abiks võtta, teist võimalust ei olnud. Suutsin endast kuidagi jagu saada, kuid osutus, et ühe käega ei tule asjast midagi välja; lihased olid jõuetud, ei allunud üldse tahtele, nagu painajalikus unenäos. Panin küünla maha, ja võttes kokku kogu oma jõu, püüdsin kahe käega võita (nii mulle paistis) mingi uskumatult raske ning inertse massi vastupanu, ja lükkasingi viimaks laiba ukse eest ära. Avasin tabaluku ja läksin keldrisse, kus mul oli kolm tonni kivisütt, mis läikiva prismana ulatus lae alla. Toetusin vastu seina ja hingasin vaevaliselt raskes, lämbes õhus. Tundsin kleepuvat higi pesu all mööda ihu nõrguvat; süda tagus nii tugevasti, et tundsin ta rütmi kurgus, kätes, kõhus.

Olin surmani väsinud sellest võitlusest sakslase laibaga.

*

Olin paar päeva haige. Süda oli paha, käed-jalad valutasid, tundsin end nagu läbipekstu. Võib-olla oli mul gripp, võib-olla isegi kopsupõletik. Palavik kadus küll ruttu, ent nõrkus jäi. Lamasin voodis edasi, sidusin salli ümber kaela, ehkki kurk ei olnud valus. Mängisin iseenda ees

haiget, tegin seda nagu seesmisel sunnil, nähtavasti oli seda mulle vaimse tasakaalu säilitamiseks vaja. Mitu päeva järjest ei ajanud ma habet, vältisin füüsilisi pingutusi, toimetasin üksnes kõige hädavajalikuma, kõik muu jätsin tegemata. Aga inimesel ei ole täielikku võimu ajutegevuse üle. Aju, ja eriti üks tema mõjupiirkondi — kujutlusvõime — saab elada sõltumatult meie tahtest. Kõnelemata veel unenägudest. Olid minul alles unenäod! Aga see ei puutu asjasse.

See oli õieti ooteseisund, milles ma viibisin, — ootasin viimast vaatust. Aknaruudud olid lahti sulanud. Nüüd oli mul võimalus vaadata, mis väljas toimub. Aga ma elasin kesklinnast kaunis kaugel, kõrvalisel tänaval, nii ma siis ei saanud näha, mis peatänavail sündis. Ei näinud ma läbimarssivaid vägesid, ei teinud kaasa koosolekuid ega miitinguid. Üksainus kord juhtus mu akna alt mööduma saksa sõjavangide kolonn, keda eskorteerisid poola sõdurid. Midagi jälki. Mäletan, et kord algul, kui 1939. aasta septembris poola sõdureid sõjavangi viidi, kirjutasin nende kohta, et nad olid midagi veel armetumat kui võidetud sõjamehed, et nad ei väärinud isegi kaastunnet, sest olid muserdatud, ja et nad olid mulle vastikud. Kuidas nägid nüüd välja sakslased? Nad olid räpased, räbaldunud, neil polnud rihma vööl, polnud enam au- ega eraldusmärke. Omal ajal paistsid nende mundrid olevat nii targasti läbi mõeldud, nii mugavad ning elegantsed, — nüüd ripnesid need sõdureil mõttetult seljas nagu kaltsud. Sõdurid venisid aeglasel sammul, mõned lonkasid, üks lohistas maad mööda järel mingit saapa külge kinnitatud räpast nartsu. Nende näod? Nägusid polnud neil olemaski. Kraede ja mütside vahel haigutasid tühjad mustad augud. Nad sammusid, nagu ei läheks mitte sõjavangi, vaid olematusse. Tulin akna juurest ära.

Istusin oma toas, toitsin end konservide ning leivaga ja ootasin. Kordagi ei tulnud mul mõtet põgeneda. Ma ei tõmmanud endale tähelepanu, ei luusinud ilmaaegu mööda tänavaid, aga kõigil oli teada, et ma olen kodus; mu olemasolust teadsid naabrid, teadis kojamees, teadsid lähimad poodnikud ja kioskipidaja. Aga sellest hoolimata ootasin ligi kaks nädalat, et minu vastu hakkaksid huvi tundma need, kelle ülesandeks see on. Oleksid nad teadnud, kuidas ma seda hetke ootasin!

Lõpuks ühel hommikul — ajasin parajasti vannitoas

habet — kuulsin uksekella lühidalt helisevat. Koridoris seisid kaks noort meest, üks sõjaväemundris, püstol vööl, teine erariides. Mundrimees küsis mu nime, mispeale mõlemad, kuulnud minu poolt kinnitust sellele, mida neil vaja oli, astusid tuppa nii kindlal sammul, nagu oleksid mu vanad tuttavad. Erariides mees ütles kähku:

«Kodanik, te panete end riidesse ja tulete meiega kaasa . . .»

Selle asemel, mida niisugustel puhkudel tavaliselt öeldakse, nagu «Milles on asi?» või «Vabandage, see on mingi arusaamatus», küsisin:

«Kas ma võin habeme ära ajada?»

«Ajage peale,» vastas erariides mees ja vaatas mundrimehe otsa. Läksin tagasi vannituppa ja võtsin riiulile pandud habemenoa pihku. Mundrimees tuli mulle järele, jäi ukse juurde seisma ja vaatas, kuidas ma habet ajan. Nägin peeglist oma tuba. Erariides mees seisis raamatukapi ees ja uuris raamatute pealkirju, endal kael kõveras. Kapis olid peamiselt poolakeelsed raamatud, saksakeelseid oli mul vähe. Siis tegi mees ringi ümber toa, avas ning sulges riidekapi ukse, kergitas diivanivaipa, võttis laualt raamatu «Caesarite-aegne Rooma» ja lehitses seda. Ma olin täiesti rahulik. Lõpetasin habemeajamist; mu käsi liikus värisemata. Noa alt tuli nähtavale puhas sile nahk. Nad lubasid mul habeme ära ajada. «Ajage peale,» ütlesid nad. Nad on mu vastu armulikud. Ma olen neile vastik, aga neil läheb siiski süda pehmeks. Tavalised, nõrgad, rumalad inimesed. Sakslaste juures poleks see mõeldav olnud. Ma tundsin nagu tulevaste tundide eelmaiku: kohus saab olema range, aga kindlasti mitte kuigi järjekindel. Ons see minu suhtes hea või halb? Mine sa tea. Küllap vist halb. Mulle meeldiks rohkem, kui ma poleks sunnitud arvestama inimeses seda, mis on temas arvestamatu.

Nüüd olin lõpuks rahulik ja enesekindel; koht, kuhu läksin, oli mu sihtkoht, sellest polnud pääsu. Pidin seal ära käima. Minule oli see ühtaegu ka turvalisemaks kohaks maa peal. Tundsin, et olen hirmust vabanenud, hirmust, mille terrori all olin elanud kõik okupatsiooniaastad. Tundsin end üha kergemana, üha tervemana, vabana kõigist vaevadest, mis olid piinanud mu kurnatud keha.

«Mis teil nii lõbus on?» küsis erariides mees, kes oli

lõpetanud ringkäigu toas, peatunud vannitoa uksel ja uuris nüüd teraselt mu nägu peeglis.

«Rõõmustan, et sõda on lõppenud,» vastasin mina. Ja see oli tõsi.

Mees vaatas mind umbes nii, nagu vaadatakse hullu. Viivu pärast jõudis ta siiski vist otsusele, et ma ei ole hull, ja lausus ähvardaval toonil:

«Lõppenud, aga mitte kõigile. Noh, pange kähku riidesse!»

Mul polnud tahtmist nende noorte barbaritest võitjatega nägelda. Kui võluvaks primitiivsuse näidiseks oli see erariides mees; kui ebakindel oma osas oli mundris ametimees. Nad ei taibanud hästi, kellega neil on tegu. Ma riietusin kiirustamata. Olin siiski millegipärast veidi rahutu — nagu siis, kui on ees hambatõmbamine või mõni väike operatsioon, mis tuleb läbi teha, et saaks pärast rahus edasi elada.

*

Algul ma istusin väikeses kongis koos ühe vanema isandaga, kes minuga vähe rääkis ja päevade viisi edasitagasi kõndis. Mul ei läinud korda temaga vestlust alustada; ta vastas mulle asjalikult, ent lühidalt, ei usaldanud mulle iial midagi ega pärinud minult midagi. Ta jättis mulle inimese mulje, kes on sihtinud oma elus kõrgele. Sel ajal, kui mina seal kongis olin, käis ta kaks korda ülekuulamisel. Tuli tagasi tõsisena, keskendununa, vaikivana. Jalutas taas mööda kongi edasi-tagasi ja mõtiskles millegi üle. Ta oli midagi, seda oli tunda. Ma poleks imestanud, kui ta vanglast väljudes oleks saanud kohe ministriks või läinud seina äärde. Ta oli tähtis tegelane, küllap ta oli ajanud kõrget poliitikat. Kui mina ülekuulamiselt tulin, küsis ta: «Kuidas täna ilm väljas on, kas soe? . . .»

Lõpuks siis pääsesin ka mina ülekuulamisele. Aga kuidas mind seal koheldi! Kõigepealt ootasin tund aega koridoris, siis teise tunni ühes tühjas toas, kust nad läbi käisid, minule suuremat tähelepanu pööramata. Neil olid vist mingid väga tähtsad asjad pooleli, aga võib-olla ka, et ma ei pakkunud neile erilist huvi. Oli neil siin ju tegemist suurejooneliste poliitiliste aferistidega, vanade rebaste, poliitikategelaste ja sõjaroimaritega. Mis olin mina selle kõrval!

Varsti saingi teada, kelleks mind peeti, või õigemini —

kellena mind siin näha oleks tahetud. Üks ametnik, kes muide oli haritlane, kindlasti mõni vana kommunist, püüdis mind ülekuulamisel veenda selles, et olin töötanud koos gestaapoga, et olid tegelnud juutide diskrimineerimisega ja et olin endale sakslastega majanduse alal koos töötades suure varanduse kokku ajanud. Ma olin veendunud, et ta ise ei usu neisse kuritegudesse, milles ta mind süüdistas, et need olid tal varutud igaks juhuks, nagu see on kombeks kõigil juurdlusorganeil maailmas. Ma tunnistasin end süüdi selles, et olin rahvust muutnud, vaidlesin aga kindlalt vastu süüdistusele, nagu oleksin seda teinud niinimetatud omakasupüüdlikel kaalutlustel; teatasin, et ainsaks põhjuseks, miks ma oma rahvust muutsin, oli tahtmine poolakaid aidata. Ütlesin, et olen kidur, nõrga tervisega, näen halvasti ja ei kõlba relvaga võitlema. Nii et kui mul oligi läbikäimist sakslastega, siis ei kasutanud ma seda ära mitte selleks, et poolakaile kurja teha, vaid et neid abistada. Mees, kes mind üle kuulas, paistis olevat väsinud, magamata; ta hõõrus silmi, toetas laupa käele ega kuulanudki suurt, mis ma talle rääkisin, — nüüd aga elustus ta ja jäi mind terasemalt vaatama. Ta käskis mul oma eluloo jutustada.

Selleks olin ma ette valmistatud. Alustasin lapsepõlvest ja lõpetasin areteerimise momendiga. Ainult kaks seika oma elust vaikisin maha: lühikese perioodi, millal tegin kaastööd väga sõjakale rahvuslikule ajalehele (see leht ilmus enne sõda Varssavis). Arvestasin, et nad ei saa sellest teada, sest tegelikult oli see väga lühike episood. Keegi kandis sellest ette minu šefile, vanamoelisele pilsudskilasele; mind käsutati tema juurde ja see lihtsameelne leegionär esitas mulle ultimaatumi: «Kas nemad või meie, valige . . .» Mind huvitas mõningal määral tolle ajalehe ümber koondunud liikumine, mitte aga sedavõrd, et oleksin riskinud töökohast ilma jääda; ma katkestasin suhted ajalehega, olles seal vaevalt kaks lühikest artiklit avaldanud. Teine lugu, millest ma ei rääkinud, oli muidugi meie kojamehe lugu, tähendab selle loo esimene pool. Teist poolt mainisin möödaminnes; selle esitamise viis võis olla vaid minu tagasihoidlikkuse tõendiks, ja mulle paistiski, et see häälestas vastasistujat minu suhtes heatahtlikuks. Ülekuulamise lõpu poole leidsin võimaluse küsida, kas mulle antakse ka kaitsja. Mees, kes mind üle kuulas, imestas, et ma selles üldse kahtlen.

Paari-kolme päeva pärast viidi mind üle ühiskongi. See oli degradeerimine, ilmselt tunnistati mind kergema kaaluga kurjategijate hulka kuuluvaks. Oleksin pidanud rõõmustama. Aga ühiskongi atmosfäär muutus mulle varsti tülgastavaks. Olin seal inimeste keskel, kellega ma ei osanud leida ühist keelt, kõnelemata juba sümpaatiast; tundsin end nende keskel, nagu veereksin kõvadel teravatel esemetel, mis keha vigastavad.

Kohe esimesel ööl mängiti mulle toores vanglavemp: «ülekuulamine läbi saapa», «öine ülekuulamine» või tea kuidas veel vangla žargoonis seda kometit kutsutakse, mis seisab selles, et keegi mängib uurijat ja esitab vahialusele küsimusi. Päeval sain tüütuseni kuulda spetsiaalselt minu jaoks määratud jutte ühest uurijast, mandunud tüübist, kellele seksuaalsed teemad öeldi eriti meeltmööda olevat ja kes sellepärast tavatsevat vanglaid öösiti külastada; kaks ööd järjest olevat ta kõrvalkongis käinud ja nüüd võivat teda lähemal ajal ka meile oodata. Öösel ärataski mind raskest unest võtme klõksatus lukuaugus ja avaneva ukse kriiksumine. (Hiljem selgus, et neid helisid matkiti kausi, lusika ning tabureti abil.) Ma kuulsin vastikut, idamaiselt venivat häält, mis käskis mul tõusta ja küsimustele vastata. Ma jäin aluspükste väel keset kongi seisma, lõdisesin külmast ja püüdsin end kaitsta süüdistuste vastu, nagu oleksin ma poolakaid riisunud, juute tapnud, saksa vanamooridega armuvahekordi pidanud, end Hitleri ohvitseridele pruukida andnud ja lapsi vägistanud. Õnneks ei pidanud üks pealtkuulajaid vastu, kui ülekuulaja hakkas esitama juba väga üksikasjalisi küsimusi mu suhete kohta naistega, ja purskas naerma. Ülekuulamine lõppes, aga minu kulul oli lärmakat lõbu veel tükiks ajaks; kamber rahunes alles siis, kui valvur meid läbi sõimas ja peast põrunud ahvideks nimetas, kes teistel magada ei lase.

Kellega ma siis koos istusin? Mu kongikaaslased ei varjanud oma süütegusid: kaks meest olid sattunud siia suhkru ja tallanaha varguse pärast, mis oli määratud tööliste vahel jaotamiseks, üks istus, nagu ta ütles, juutide varanduse pärast, kolm mingite rahamahhinatsioonide pärast, kaks meest olid töötanud kohaliku ajalehe toimetuses; peale nende oli seal veel üks näitleja, kes oli esinenud saksa teatris, ja juuksur, kes oli ajanud gestaapolastel habet. Meie kongi külalisteks olid lühikest aega ka kaks

metsavenda, kes leidsid, et tuleb jätkata vastupanu, sedakorda nõukogude võimule, samuti tegelane, kelle kohta sosistati, et ta on endine kommunist. Tahes-tahtmata tuli mul nende juttu pealt kuulata. Hirmu ja häbi tundmata kirusid nad kõik, nii mis jõudsid, valitsust ning sotsialismi ja sarjasid inimesi, kes olid nüüd võimule tulnud. Minu tagasihoidlikkus otsustustes sotsialismi tuleviku kohta lõi mu ümber umbusalduse õhkkonna: mind peeti kommuks. Kentsakad inimesed! Mina olin sotsialismist kaugemal kui kes tahes nende hulgast. Oleksin võinud kihla vedada, et need kaks täitanud ja habetunud metslast, kes tulid siia padrikust ja veel nädal tagasi tulistasid nõukogude sõdureid, olid sotsialismile lähemal kui mina. Samuti lepib too endine kommunist oma seltsimeestega varsti ära. Minust ei saa aga ealeski sotsialisti, ja see polegi tähtis. Minu poolehoid kuulub võitjatele ja sellel pole midagi ühist veendumustega. Mina olen ideaalidest kõrgemal; ma ei tunne kahtlusi ega sisepiinu nagu igasugused «ideelised», minul pole kõhklusi nagu patriootidel. Olen sellest kõigest üle. Sest minul ei ole veendumusi.

*

Ma käisin teist korda ülekuulamisel, kus tuli vastata samadele küsimustele ja korrata sama elulugu. Siis pöördusin ühiskongi tagasi ja päev möödus päeva järel kohtuotsuse ootel.

Mitmeid meist, sealhulgas juuksurit, kes gestaapolastel habet oli ajanud, mõlemat sakslastega koostöötanud toimetajat ja neid, kes juutide arvel olid rikastunud, veeti nüüd autoga tööle. Ma ei kohanud enam kordagi toda peent vanahärrat, kellega ma algul ühes kongis olin istunud, ei näinud ka enam partisane ega endist kommunisti. Nähtavasti tunnistati nad poliitilisteks vangideks ja nende suhtes kehtisid mingid erimäärused. Mul oli hea meel, et see kahtlase väärtusega vahetegemine mind ei puudutanud. Meid pandi peamiselt pommitatud majade rususid koristama ja tänavasillutist korrastama. Ma töötasin langetatud päi, ei vahtinud ringi, ei tahtnud kedagi näha ega tahtnud ka, et keegi mind näeks. Töö oli kerge, keegi ei sundinud meid tagant, me liikusime nagu kärbsed kevadel. Meil oli lubatud suitsu ja ajalehti osta, mõned meist määrasid isegi kohtamisi perekonnaliikmeile ja tuttavaile.

Aga ühel päeval anti meile vastik töö. Meid viidi veoautodel linnast välja, sinna, kus omal ajal olid välikindlustused. Ma tundsin seda ümbrust, sest olin siin ülikoolipäevil vahel õppimas käinud; tollal kasvas kantsinõlvadel tihe madal rohi, liivatee ja kummel; noor akaatsiamets, üleni valgeis õites, levitas hurmavat uimastavat lõhna; oli vaikne, mesilased sumisesid tasa. Nüüd aga oli seal, kus vanasti kasvas liivatee, maa üles kaevatud. Piki sügavaid kraave kõrgusid kollase savi vallid. Nende lähedal seisid inimesed, taskurätti nina ees hoides. Veidi eemal õiendasid sõjaväelased ja eraisikud, side ümber varruka, laua juures, millel oli kirjutusmasin ja laialilaotud pabereid. Osa sõjavange töötas juba lahtikaevatud kraavides, teised kaevasid uutes kohtades maad lahti. Porises kraavipõhjas lamasid mustas lögas mingid asjad, mis meenutasid puujuuri, nagu neid võib näha jõgede ääres, suurveest kaldale uhutuna. Neid asju, mõned olid omavahel traadiga kokku seotud, oli ka kraavi ääres rohu peal. Meile anti kummisäärikud ning kindad ja kästi kraavipõhja sakslastele appi minna. Pikk kõhn prillidega saksa vang toetus vastu kraavi seina ja oksendas. Mind haaras metsik raevusööst ja ma käratasin talle saksa keeles:

«Siga, kas sa siis ka öökisid, kui neid maha lasksid!»

Aga mõne hetke pärast oksendasin ka mina; seda tegid kõik üksteise järel.

Kui ma õhtul veoautoga vanglasse tagasi sõitsin, tundsin end hirmus halvasti. Esmakordselt tuli mulle mõte, et alles avalikuks tulnud roim väärib tõelise roima nimetust. Inimene, kes on roima korda saatnud, peab teistelt teada saama, et ta on roimar; sest südametunnistus... Aga ärgem kõnelgem südametunnistusest. Nii näruselt pole ma end vist veel iial tundnud. Ühtejärge kerkisid mu silme ette triibulistes riietes inimeste lõpmatud read, ülesvõtted gaasikambritest, maas lamavate laipade virnad ja võllastes rippuvad inimkogud — kõik, millest ajalehed tollal kubisesid. Jah, tundsin end väga halvasti. Lõpuks tõi mulle veidi lohutust mõte, et minu laipa ei ole nende paljude teiste, kraavipõhjas roiskuvate hulgas... Kergendustundega pöördusin tagasi vanglasse, võiks isegi öelda, et tundsin end mingil määral õnnelikuna, kui vangla raudne värav mu taga suleti. Meie pime, räpane, paraski järele haisev kong tundus mulle nüüd puhta ning valgena ja kaaslased, kelle juurde tagasi tulin, olid isegi

sümpaatsed. Kuulsin neilt, et minu äraolekul oli käinud advokaat ja pärinud nii minu kui ka teiste vangide järele. Sellest järeldati, et meie asjad tulevad õige pea arutusele.

Kaks päeva hiljem tuli advokaat uuesti. See oli väike, kiilaspäine, alati higistav mehike. Tal oli väga kiire, jäi mulje, nagu ajaks ta kõiki asju linnas joostes. Ta ütles mulle, et on lugenud mu süüdistuskokkuvõtet, et lähemail päevil peaksin ka mina seda näha saama, ja palus minult tunnistajate nimesid ja aadresse; andsin üles neli isikut: oma perenaise, kelle juures olin sõja algul suvitanud ja kellel aidanud püssi peita, meie kojamehe koos naisega ja lõpuks — küll veidi kõheldes — Zofia. Väike higistav mehike pani kõik paksu narmendavasse märkmikku kirja ja kihutas edasi. Nimetasin Zofia nime, sest arvasin, et ega nad teda üles ei leia. Aga näe, üheksa-kümme päeva hiljem kutsuti mind vastuvõturuumi, kus mind ootas mu higistav äraaetud advokaat.

«Härra,» ütles ta mind tervitades ja taskurätiga laupa pühkides, «te olete õnnelaps! Kas te teate, kes on kodanik Zofia?! Ei tea? Küllap aimate, aga te pole päris kindel? Noh, siis saate teada. Ja see mägilase naine! Ja teie kojamees! Miks te nii tagasihoidlik olete, ütelge?» Ta kummardus lähemale, et valvur ei kuuleks: «Küll näete, et tulete puhtalt välja ja saate veel medali peale . . .»

*

Ma käisin vangla juuksuri juures, käisin saunas, lõin oma saapad läikima, ropsisin ning harjasin ülikonda. Kõigi nende toimetuste juures olin ma nagu mingis transitaolises seisundis; olin alandlik, rahulik ja tuim. Korraks turgatas mulle pähe kummaline mõte, et niisuguses hingelises seisundis ja pärast neidsamu ettevalmistusi — habemeajamist, pesemist, kammimist — võiksin ma samahästi seina äärde minna. See on muidugi naljaks öeldud, aga selles on oma tõetera. Vestluste põhjal vanglakaaslastega ja selle järgi, mida advokaat mulle suunurgast oli sosistanud, võisin kindel olla, et halvemal juhul mõistetakse mind paariks aastaks vangi. Mis mind ka ei ootaks, kõik on parem kui see, mis olin läbi elanud.

Niisiis istusin süüpingis koos oma saatja, miilitsaga.

Rohelise kaleviga kaetud tühja kohtulaua kohal rippus valge kotkas punasel taustal. Minu süüasjaga algasidki tolle päeva istungid; kohtusaal täitus aegamööda rahvaga, küllap oli see tavaline kohtuprotsesside publik. Uuriti mu nägu, nagu lootes sealt välja lugeda, mis roim mu südametunnistusel lasub ja missugust sensatsiooni ma publikule võin pakkuda. Pöörasin pea kõrvale ja vaatasin läbi tuhmide aknaklaaside majakatuseid ja juba haljendavaid puid. Ma ei mõtelnud midagi; loendasin korstnaid, pööninguaknaid ja räästarennil konutavaid tuvisid, kuni kuulsin: «Palun tõusta, kohus tuleb!» Masin läks käima. Eesistuja luges süüdistuskokkuvõtte ette nii ebaselgelt, et kui ma selle sisu poleks teadnud, ei oleks ma ainsastki sõnast aru saanud, misjärel küsis minult, kas ma tunnistan end süüdi. Ma vastasin, et ei tunnista. Minu sõnad ei avaldanud mingit mõju, keegi ei imestanud. Kohtunikud, prokurör ja kaitsja ei suvatsenud vaadatagi inimese poole, kes ei tunnista end süüdi. Masin käis edasi. Sellal kui ma oma elulugu jutustasin, lehitsesid kohtunikud toimikuid, kaitsja istus pead kätele toetades ja prokurör urgitses vaikselt nina. Eesistuja tahtis mu minevikust üht-teist teada saada: muuhulgas, miks mind väeteenistusest vabastati, kus ma enne sõda töötasin, kuidas sain koha saksa büroosse ja kui suur oli mu palk. Ei prokuröril ega kaitsjal polnud mulle ühtegi küsimust esitada. Istusin maha. Eesistuja korraldusel asuti tõendeid esitama ja kutsuti sisse esimene tunnistaja. Saali astus minu büroo asjaajaja. Tal oli seljas sakslaste ajal saadud munder, ainult pael oli käiselt ära harutatud, käes hoidis ta uut, pruunivalget ruutu nokatsit. Küsimusele, kas ta süüaluse ära tunneb, vastas ta minu otsa vaatamata:

«Jah . . .»

«Kas tunnistajale on teada, et süüalune oli niinimetatud volksdeutsche?»

«Jah.»

«Kust te seda teadsite?»

«Kõik büroos teadsid seda.»

«Palun,» ütles prokurör. Asjaajaja pööras varmalt pead. Ta oli süüdistuse tunnistaja, keda oli kohale kutsunud prokurör. «Tunnistajal kui asjaajajal oli kindlasti võimalus näha süüaluse dokumente, kas isikutunnistust või midagi muud?»

«Ei, ma ei ole neid näinud.»

«Aga kindlasti andis süüalune vahel tunnistaja kätte oma toidukaardid, et tunnistaja talle mõne normi välja ostaks? Seda tehti sageli.»

Asjaajaja teritas kõrvu, sest mis toidukaartidesse puutus, siis see teema oli talle ebameeldiv; ta oli nendega äri teinud, hangeldanud viina, sidrunite ja sahariiniga. Oli sakslastele vahetuseks maalt vorsti, mune, mett hankinud.

«Vahel harva, võib-olla paaril korral...»

«No missugused need kaardid siis olid — poolakate või sakslaste omad?»

«Sakslaste omad, no need, mis sakslastele anti...»

«Ja missugused kaardid olid tunnistajal?»

«Ah minul või?»

«Jah.»

«No poolakate omad, need, mis poolakatele anti.»

«Kummaga rohkem toidukraami sai, kas sakslaste või poolakate kaartidega?»

«No selge, et sakslaste omadega,» vastas asjaajaja lõbusalt.

«Aga miks ei andnud siis tunnistaja end sakslasena üles, et suuremaid norme saada?»

Siinkohal ilmutas advokaat, kes seni oli istunud pead kätele toetades, äärmist erksust; ta kargas püsti ja ütles:

«Aulik kohus, lubage tähendada, et see küsimus...»

«Lükkan süüdistaja küsimuse tagasi,» ütles eesistuja; prokurör kummardas ja ütles «tänan», asjaajaja aga, kes ei saanud sellest sõnavahetusest aru, jätkas sõnaohtralt:

«Ei, aulik kohus, ma ei saanud volksdeutsche olla, ma ei mõistnud ju sõnakestki saksa keelt. Alles büroos õppisin mõne sõna ära: danke, bitte, jawohl...» Saalist kostis naeru, asjaajaja lisas: «Pealegi olin ma poolakas...»

«Palun rahu. Tänan tunnistajat, tunnistaja on vaba.» Asjaajaja kummardas ja istus pingile. Järgmisena andis tunnistuse meie büroo jooksupoiss. Ta kinnitas seda, et ma olin volksdeutsche, ütles, et rääkisin sakslastega saksa keelt. Seda polnud ta aga märganud, et mind sakslastega oleksid just erilised sõprussidemed ühendanud. Prokuröri küsimusele, kas ma teretasin sõnadega «Heil Hitler», vastas ta jaatavalt. Kui prokurör küsis, kas tunnistaja teab mingeid fakte selle kohta, et süüalune poolakaid halvasti kohtles, vastas ta eitavalt, siis aga parandas end ja ütles, et ta võis seda ka mitte märgata, et oli harva büroos, kuna täitis oma ülesandeid peamiselt ametiasutustes ja postkontoris või tegi lihtsalt tööluusi ja käis noorte põrandaalustel koosolekutel ning kandis lendlehti ja ajalehti maju mööda laiali. Temalt küsiti veel, millega ma büroos tegelesin ja missugused asjad minu kompetentsi kuulusid. Jooksupoiss oli taibukas noormees, aga kui ta meile tööle tuli, oli ta veel liiga tattnina, et teada, millega meil tegeldi. Ja see pidi olema süüdistuse tunnistaja! Protsess venis, minu süü kaotas selged piirjooned. Süüdistuse tunnistajad polnud mind siiamaani eriti kahjustanud; kui nüüd vaid kaitse tunnistajad mind aidata tahaksid.

Viimaks kutsutigi koridorist mu suvituskoha perenaine, kelle majas mul oli tuba üüritud. Ta astus sisse ja jäi kohtulaua ette seisma täpselt samasugusena, nagu oli siis, kui ma tema juures elasin. Ta oli korralikult riides, uus rätik peas. Ta vastas tasasel häälel, kohendades aeg-ajalt sõlme lõua all või tõmmates rätikut rohkem laubale.

«Kuidas siis oli lugu selle püssiga?»

«Nii et minu meest ei olnud parajasti kodus, ta läks saeveskisse laudu tooma. Ja öösel tuli poeg sõjast tagasi, seesama püss kaasas.»

«No ja mis selle püssiga siis edasi juhtus?»

«Me peitsime ta ära.»

«Kes peitis?»

Perenaine pööras ümber, vaatas mulle otsa, kohendas rätti ja ütles:

«Me koos peitsime.»

«Tähendab süüalune aitas teil püssi peita, kas nii?»

«Nojah.»

«Ja mis sest püssist lõpuks sai?»

«Ei midagi. Oli alles.»

«Tähendab sakslased ei leidnud teda?»

«Ei, jumal hoidku...»

«Kas on küsimusi?»

Mu väike kiilaspäine advokaat hüppas pingilt püsti nagu kuradike karbist. Ta kergitas liiga avara talaari käiseid, tõmbas kõhu pealt volte veidi koomale ja sõnas:

«Palun, tunnistaja, kas süüalune teadis täpselt, kuhu püss peideti?»

«Muidugi, kuuri alla. Ta ju näitas mulle taskulambiga tuld.»

«Ja mis selle püssiga siis edasi juhtus?»

«Noh, jäi alles. Pärast võttis poeg ta metsa kaasa.»

«Tähendab partisanide juurde?»
«Nojah, partisanide juurde.»
«Tänan.» Minu advokaat heitis võidutseva pilgu kohtunikele ja prokurörile.
«Kas on veel küsimusi?»
Prokurör kehitas õlgu, pööras siis pea minu poole ja vahtis mind tükk aega. Perenaine tõmbas rätikusõlme lõua all koomale ja läks pingile istuma. Seal ootas teda ta mees ja hallis jopis nooruk, kelles tundsin ära tema poja. Eesistuja lehitses mingeid süüdistuskokkuvõttele lisatud pabereid ja vestles sosinal kolleegidega. Valitses vaikus; ma tundsin enesel publiku sooje sõbralikke pilke.
Mõne viivu pärast astus saali järgmine tunnistaja — meie kojamees. Ta oli pidulikult riides: must, kandiliste õlgadega ülikond ja pruun saksa särk seljas, punane lips ees. Ta astus sisse kindlal sammul, nagu mees, kes teab, mis tal siin teha on. Kordusid küsimused, ega tunnistaja ei ole süüaluse sugulane, ja ikka seesama manitsustseremoonia, et tunnistaja peab rääkima tõtt, — ja minu peatunnistaja hakkas küsimustele vastama.
«Süüalune olevat tunnistajat abistanud, kui tunnistaja oli sakslaste poolt areteeritud?» küsis eesistuja.
«Just nii, aulik kohus.»
«Palun jutustada, kuidas see oli.»
«Mind areteeriti 7. detsembril 1941. aastal; mind süüdistati selles, et olen poolakas, et kasvatan oma lapsi patriootilises vaimus ja et mul on kodus keelatud raamatuid, mida mu korterist leitigi.»
«Mis raamatud need olid?»
««Ristirüütlid», «Poola ajalugu» keskkoolidele ja veel mõned brošüürid. Kui süüalune teada sai, mis minuga on juhtunud, tuli ta mu naise juurde ja ütles, et katsub midagi teha, et mind vanglast päästa. Ja tõepoolest, nädala pärast lastigi mind lahti...» Siinkohal peatus kojamees, vaatas prokuröri, siis advokaadi otsa ja lisas: «Tahtsin veel öelda, aulik kohus, et kui ma oleksin vanglasse jäänud, siis oleks mind, nagu iga teist poolakat, ähvardanud surm või koonduslaager...»
Hetkeks tekkis vaikus. Siis küsis eesistuja:
«Kas on küsimusi?»
Sõna võttis advokaat.
«Võib-olla tunnistaja ütleks kohtule, kas see abi osutati talle omakasupüüdmatult või nõudis süüalune mingit tasu?»
«Süüalune ei tahtnud mingit raha vastu võtta. Ta ütles mu naisele, kes jutu selle peale viis, et teeb seda ainult laste pärast. Kui ma vanglast välja tulin, läksin süüaluse poole, et teda tänada. Ja, aulik kohus... No võtsin kaasa joogipoolist ja natuke sakusmenti, aga me jõime kumbki üheainsa klaasikese, kõik muu käskis süüalune koju tagasi viia, naisele ja lastele.»
«Tänan tunnistajat,» ütles advokaat.
«Kas on veel küsimusi?» küsis eesistuja. «Tunnistaja on vaba.»
Vaatasin kojameest, kui hoogsal sammul ta pingi poole astus, ja märkasin alles nüüd seal kaht poisikest istumas. Nad olid väga sarnased, ühtemoodi lõigatud juustega, kahvatu näo ja peenikese kaelaga. Nad silmitsesid mind teraselt; naeratasin neile. Eesistuja kutsus kojamehe naist tunnistama, aga mees ütles ta olevat pärast lõikust haiglas ja advokaat juhtis kohtuniku tähelepanu juurdelisatud kirjalikule avaldusele. Kohtunik tegi sõrme suus märjaks ja lehitses toimikut. Ta võttis sealt välja väikese rohelise sedeli ja pani enda ette lauale. Taas tekkis vaikus. Pöörasin pea kõrvale ja vaatasin aknast välja. Mõtlesin, et ma ei mäletagi õieti enam, kuidas see lugu selle kojamehega oli. Tol hetkel olin veendunud, et ma ta tõepoolest päästsin. Kas polnud siis nii? Kui keegi peale minu ja tolle sakslase, kes praegu võib-olla kõduneb kusagil Stalingradi all, sest ta saadeti idarindele, — kui keegi tõtt ei teadnud, — miks ei võinud ma siis uskuda seda, mida mul oli kasulik ja meeldiv uskuda?
Äkki kuulsin Zofia nime nimetatavat ja nägingi teda. Ta astus sisse kiirel, tarmukal sammul ja peatus võre ees. Vasaku käe vangus rippus tal imekena kompvekikarbikujuline käekott; parema, õhukeses valges kindas käe toetas ta käsipuule. Mulle tundus, et kohalt, kus ma istusin, oli temani ilmatu palju maad, kuigi tegelikult võis olla vahest kümmekond sammu. Kuulsin ta laulvat, Ukraina piiri äärset intonatsiooni. See tavaliselt vaikiv naine, kellest alati nii vähe olin teadnud, rääkis nüüd, et ta töötas okupatsiooni ajal Poola sõjaväe luureteenistuses niinimetatud Vergeltungswaffe ehk kaugjuhtimisega mürskude vastu võitlemise osakonnas. Tänu kauaaegsele tutvusele, mille algus ulatub veel koolipõlveaastatesse (süüalune oli

tema mehe koolivend), võis ta mind usaldada ja kaasa tõmmata. Mina olin üks neid, kes osutas osakonnale suuri teeneid. Ma andsin oma korterit kasutada, varjasin saladokumente ja materjale, hankisin informatsiooni ja varustasin organisatsiooni saksa firma blankettidega. Zofia jutustas seda vaiksel häälel, nii et pidin hästi teraselt kuulama. Silmitsesin ta pisikest graatsilist kuju; tal oli seljas uus, väga elegantse lõikega kostüüm ja jalas nii õhukesed sukad, et neid vaevalt võis näha. Vahel tõstis ta oma väikese, valges kindas käe, tegi õhus mingi liigutuse ja toetas selle siis uuesti rahulikult puust balustraadile. Ma kuulasin, mida ta rääkis, ja puhuti kadus mul reaalsusetaju; lakkasin uskumast seda, mis oli olnud; see, et ma olin kunagi maganud selle naisega, tundus mulle täiesti uskumatuna.

*

Õhtul sõitsin koju voorimehega, kumm üles tõmmatud. Ma ei tahtnud, et keegi mind näeks; mu ülikond oli desinfektsiooni järel kortsunud, olin ilma lipsuta, lõug oli jõudnud hommikust saadik habemesse kasvada. Käsipuust kinni hoides läksin pikkamisi trepist üles. Vangla polnud mu tervist kosutanud; tundsin nõrkust, süda peksis, midagi rõhus rinnus. Trepikojas oli vaikne, ainult kusagilt kaugemalt õuest kostis laste kilkeid, koera haukumist ja jalaga palli löömist. Niisiis olen kogu selle jõleduse üle elanud, olen vaba, tulen tagasi oma korterisse! Näe, seisangi ukse taga. Sakslased kaotasid sõja, mina aga pole sõda kaotanud. Kui tervis vastu peab, on mul veel palju aastaid elada. Mu postkasti oli kogunenud elektri- ja gaasiarveid, mingeid ankeete, kutseid ilmuda elamutevalitsusse. Mu ukselt oli mitmes kohas lakk maha pudenenud, valgevasest nimesilt oli oksüdeerunud. Keerasin ukse lukust lahti ja tundsin oma kodu lõhna, lõhna, mis mitu kuud oli säilinud suletud ruumis. Siin on mu tuba, samasugune, nagu ta oli areteerimise päeval — seesama mööbel, pildid, raamatud, seesama paks vaip; jalgratas esiku seina najal. Ühestki asjast polnud ma ilma jäänud, midagi polnud mult võetud, midagi varastatud selle aja sees, kui vanglas olin. Maja, milles elasin, oli jäänud pommidest puutumata ega olnud maha põlenud. Jõudsin tagasi oma asjade juurde, mis mind ootasid ja olid vahest ainult

natuke vananenud. Kõik oli paksu tolmukorraga kaetud, aknaklaasid olid tuhmiks tõmbunud. Mul tuli kõvasti vaeva näha, et tuba saaks jälle korda, puhtaks ning mugavaks. Avasin akna; tänavalt hoovas õhtust jahedust. Päike loojus, teda polnud enam näha, ta heitis vaid punast helki vastasmaja akendele. Maja välisuksele olid kleebitud must-valged surmakuulutused, — kindlasti need kolm noort, keda sakslased okupatsiooniaja algul areteerisid. Linn oli täis sääraseid kuulutusi, nägin neid majade ustel, väravail, seintel, kirikumüüridel. Vastasmaja seisis tumedana, tühjana, oli nagu välja surnud. Aga kolmanda korruse palkonil — ei, ma ei eksinud! — see oli tema, toosama surematu, visa hingega eideke, keda juba aastaid nägupidi tundsin. Ta istus punutud tugitoolis, jalad vaiba sisse mässitud. Ta väike kipras näoke oli kaldu ühe õla poole ja pööratud minu suunas, aga eideke muidugi ei näinud mind.

Tiirutasin tükk aega sihitult mööda korterit; täna oli juba liiga hilja, et korrastamisega algust teha. Pealegi tundsin end kaunis kesiselt. Võtsin lüsooli järele lõhnava ülikonna ja pesu seljast ja läksin vannituppa. Sellal kui vesi vanni voolas, oli mul võimalus peegli ees oma keha vaadelda. Ma polnud seda enam ammu teinud ja hetk oli selleks väga sobiv — mul oli õnnestunud oma habras, õrn eksistents neist jälkidest aegadest tervena välja tuua. Tuli tunnistada, et mul oli siiski vedanud: ma polnud maksnud selle eest, millel ainsana on väärtust siin maailmas — oma olemasolu eest, liiga kõrget hinda.

Talve jooksul oli mu keha väga nigelaks jäänud. Lihased olid lõdvaks muutunud, nahk oli ebaterve, kahvatu, paiguti sammaspoolikutaoliste vistrikega kaetud. Paaris kohas avastasin naha all peeni looklevaid soonekesi, mida ma varem polnud märganud. Väga armetud nägid välja mu jalad: põlved olid muutunud teravaks, sääremarjad kokku kuivanud. Kui nägin oma varbaid, läks meel haledaks ja nukraks — nad olid nii hädised, kõverad ja krõnksus. Eriti mehise kehaehitusega polnud ma kunagi silma paistnud, — alati olin kippunud veidi rasvuma; nüüd, pärast vangla suppe ja pudrusid, oli mulle aga ette kerkinud kopsakas rasvakõht, ka tuharatest olin juurde võtnud.

Uurisin lähemalt oma nägu; oh häda, mu juustesse, kulmudesse ja põskedele oli ilmunud ohtrasti halle karvu.

Kortse oli juurde tulnud, nina juures ja laubal avastasin kaks uut käsna. Kunagi varajases nooruses, enne kui minust sai inimene, kes unistusteski on ettevaatlik, kujutasin end sageli ette kangelasena. Tegin peegli ees nägusid, kibrutasin laupa, vajutasin sõrmeotstega nina kohale sügava vao, mis minu arust oli energia ja otsustusvõime tunnuseks, prunditasin huuli, püüdes neile anda jõulist, uhket ja elupõlgavat ilmet. Niisuguste iseloomujoontega varustatuna võisin kümne-kaheteistkümneaastasena mängida nõrkade ja tagakiusatute kaitsjat, vabadusvõitlejat, inimest, kes ideaalide eest on valmis ohverdama raha ja isegi elu. Veider küll, et maal, kus ma elan, nii paljud elu lõpuni neid lapsikuid kujutelmi säilitavad! Ega mujal maailmaski hulludest puudust ole.

Ei ole see lõbuasi enda juures vananemise tunnuseid täheldada. Ma lähenesin neljakümnendale eluaastale ja mu kehal võis juba selgesti näha kulumise märke. Kui vähe aega oli mu olemasolu täieliku hävimiseni veel jäänud — ütleme kakskümmend, võib-olla kakskümmend viis aastat. Nii pikk on mehe keskmine eluiga selles Euroopa osas, kus ma elan. Kuidas võib keegi minult nõuda, et ma vabatahtlikult soostuksin tunduvalt oma elupäevi lühendama! Mis õigusega? Mille nimel?

Kümblus teeb vaimu erksaks. Kui vannis istusin, tuli mulle pähe igasuguseid mõtteid, mis puutusid mu tulevikku. Elu laabub, nii või teisiti, — ühes olin kindel: ma hakkan ausalt ja reservatsioonideta tööle, sest selline on minu seisukoht. Võitjad on tugevad ja üllad, — muidugi kuni nad oma positsiooni säilitavad. Kui neil jalg ühel päeval vääratab, siis seda halvem neile. Aga heitkem see ohtlik mõte kõrvale; paistab, et minu eluajal seda ei juhtu. Pääsesin seekord terve nahaga, elan, olen vaba, ja lõpp.

Kümblus värskendas mind ja tegi tuju palju paremaks. Tundsin end juba peaaegu inimesena, kes on oma eluga täiesti rahul. Ütlen peaaegu, sest ma ei tundnud end täiesti õnnelikuna. Midagi mind siiski vaevas, mingi tühine häda, nagu oleks kivike kinga sisse sattunud. Tulin vannist välja, tõmbasin punni eest, ja sellal kui must vesi välja voolas, kuivatasin end puhta lõhnava käterätiga. Siis hakkasin varbaküüsi lõikama. Seejuures murdsin pead, mis asi see võiks olla, mis mind takistab end täiesti õnnelikuna tundmast? Võib-olla pesitseb mu südamesopis

siiski salajane vimm maailma ja inimeste vastu, et mind vastu mu enese tahtmist, nagu seda sõjas sageli juhtub, mingit kangelastegu ei sunnitud toime panema? Kui inimene siis terve nahaga pääseb, on ehk ta elul ka hoopis eriline, enneolematu väärtus?

Jah, säärane mõte puges mulle lõpuks veel pähe; mis teha, igaühel on nõrkusehetki . . .»

«LOOMINGU» RAAMATUKOGUS» 1966. AASTAL ILMUNUD:

1/2. **Friedebert Tuglas. NELI NOVELLI.**
3. **Jerome David Salinger. PARIM PÄEV BANAANIKALA PÜÜGIKS.** Inglise keelest V. Raud.
4. **KÕNELUS GLOOBUSEGA.** Ukraina kaasaegset luulet. Valinud ja tõlkinud H. Rajamets.
5/6. **Vitali Sjomin. SEITSMEKESI MAJAS.** Vene keelest D. Vaarandi.
7. **Artur Alliksaar. NIMETU SAAR.**
8/9. **Veijo MERI. MANILLAKÖIS.** Soome keelest H. Lepik.
10. **Utuy Tatang Sontani. DOGERID.** Indoneesia keelest Ü. Sirk.
11—13. **Kobo Abe. NELJAS JÄÄAEG.** Jaapani keelest A. Sisask.
14. **James Baldwin. KEEGI EI TEA MINU NIME.** Inglise keelest E. Soosaar.
15/16. **Tarjei Vesaas. JÄÄLOSS.** Norra keelest H. Sepamaa.
17/18. **Peter Weiss. JEAN PAUL MARAT' JÄLITAMINE JA TAPMINE CHARENTONI VARJUPAIGA NÄITETRUPI ETTEKANDES HÄRRA DE SADE'I JUHTIMISEL.** Saksa keelest A. Sang.
19—21. **Mihhail Bulgakov. TEATRIROMAAN.** Vene keelest V. Kivilo.
22/23. **Paul-Eerik Rummo. LUMEVALGUS ... LUMEPIMEDUS. Enn Vetemaa. LUMESÕDA.**
24/25. **Isaak Babel. ODESSA LOOD.** Vene keelest O. Jõgi.
26. **Herman Melville. BILLY BUDD, FOKKMARSIMADRUS.** Inglise keelest H. Kross.
27—30. **Karl Ristikivi. IMEDE SAAR.**
31/32. **Bernard Malamud. IDIOODID KÕIGEPEALT.** Inglise keelest E. Soosaar.
33. **MINA MEESI ...** Valik rahvalaule. Koostanud Ü. Tedre.
34. **Herbert George Wells. VÕLUPOOD.** Inglise keelest A. Zirnask.
35. **Werner Bergengruen. SURM TALLINNAS.** Saksa keelest R. Sepp.
36. **Peter Karvaš. SUUR PARUKAS.** Slovaki keelest L. Remmelgas.
37. **Corey Ford. MÕTLEMISE ÕPETUS.** Inglise keelest L. Võhandu.
38/39. **Antti Hyry. KODUS.** Soome keelest H. Lepik.
40—43. **Franz Kafka. PROTSESS.** Saksa keelest A. Sang.
44. **Kornel Filipowicz. ANTIKANGELASE PÄEVIK.** Poola keelest N. Kaplinski.

ILMUMAS:

45. **Albert Camus. VÕÕRAS.** Prantsuse keelest H. Rajandi.

Toimetaja O. Samma
Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus, O. Jõgi, U. Laht, O. Ojamaa ja R. Sirge
Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 492-54; 407-82.

Trükkimisele antud 29. X 1966. Trükiarv 21 000. Kohila paberivabriku trükipaber nr. 2. 84×108, 1/32. Trükipoognaid 2. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 3,36. Arvestuspoognaid 3,39. MB-10502. Tellimise nr. 2756. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 10 kop.

На эстонском языке

Библиотека «Лооминг» № 44 (468)

Корнель Филипович

Дневник антигероя

Перевод с польского